

İLKOKUL (İLKÖĞRETİM) SOSYAL BİLGİLER PROGRAMLARINDA MİLLİ BİLİNÇ VE BARIŞ DEĞERİNİN TARİHSEL SERÜVENİ¹

Yusuf KESKİN**

Sevgi COŞKUN KESKİN***

Özet

Ülkemizde, öğrencilere toplumsal yaşamla ilgili bilgi, beceri ve değerlerin önemli bir kısmı, ilköğretim okullarında okutulan Sosyal Bilgiler dersi yoluyla kazandırılmaya çalışılmaktadır. Vatandaşlık eğitiminde bir araç olarak görülen bu dersin içeriğinde geçmişten günümüze birçok değer var olduğu ve bunların öğretim programlarına yansıtıldığı bilinmektedir. Bu değerlerden bazılarının (vatanseverlik, milli/ulusal bilinç, barış gibi) politik ve ideolojik kaygılarla programlara yerleştirildiği ve bunların dönemlere göre değişimler gösterdiği de bir gerçektir. Bu gerçekten hareketle çalışmada ilköğretim (ilköğretim dördüncü ve beşinci sınıf) sosyal bilgiler programlarında yer verilen iki tartışmalı değer (milli/ulusal bilinç ve barış) tarihsel süreç içinde incelenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca programların bu iki değere yer verme durumu ile programın yayınlandığı dönemin siyasal ve sosyal gelişmeleri ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle çalışmada tarihsel yöntem kullanılmış olup, programlar incelenirken ise tarihsel yöntem içinde yer alan doküman analizi (belgesel tarama) tekniğine başvurulmuştur. Araştırma bulgularından hareketle Cumhuriyetin ilanından günümüze Sosyal Bilgiler dersinin çocuklara milli bilinç aşılamada bir araç olarak düşünüldüğü sonucuna varılmıştır. İncelenen ilköğretim sosyal bilgiler öğretim programlarının tamamında bu değer var olduğu tespit edilmiştir. 1924 tarihli programda sosyal bilgiler muadili derslerin içerikleri incelendiğinde bu değer ekonomi odaklı olarak yapılandırıldığı görülmektedir. Bu değere yapılan vurgu yeni bir ulus-devlet sürecinin başladığının da kanıtıdır. 1926 tarihli programda ise bu değere yönelik vurgunun daha da arttığı gözlenmektedir. 1930'lu yıllara gelindiğinde ilköğretim sosyal bilgiler programlarında yer verilen milli bilinç değerinde bir

¹ Bu çalışma, 26-28 Ekim 2011 tarihlerinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nde gerçekleştirilen "Değerler Eğitimi Sempozyumu"nda sunulan sözlü bildirinin genişletilmiş şeklidir.

** Yrd.Doç.Dr., Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, ykeskin@sakarya.edu.tr

*** Doç.Dr., Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, scoskun@sakarya.edu.tr

değişimin olduğu görülmektedir. Bu dönemde yayınlanan 1936 programında Türk tarih ve diline verilen ağırlığın arttığı gözlenmektedir. Bu değişimde Atatürk tarafından oluşturulan *Türk Tarih Tezi* ve *Güneş Dil Teorisi* de etkili olmuştur. Bu nedenlerden dolayı 1936 programında milliyetçi söylem baskındır. Ayrıca bir önceki dönemde başlayan eğitimin İslami unsurlardan arındırılması sürecinin bu programla tamamlandığı da anlaşılmaktadır. Özellikle Tarih derslerinde yer verilen konular incelendiğinde ağırlığın İslamiyet öncesi Türk tarih ve medeniyetine odaklandığı görülmektedir. Bir sonraki ilkökul programımız 1948 tarihli olup, tek parti ideolojisinin devam ettiğini göstermektedir. Çok partili hayat geçişten sonra yayınlanan ilk ilkökul programı 1962 tarihli olup, taslak bir programdır. Bu taslak program 1968 tarihinde düzenlenerek son şeklini almıştır. Dolayısıyla her iki programda benzer karakterdedir. 1962 taslağında yer verilen sosyal bilgiler muadili ders *Toplum ve Ülke İncelemeleri*'dir. Bu derse ait programda demokrasi ve insan haklarına yapılan vurgunun arttığı ve daha liberal bir milliyetçilik anlayışının benimsendiği görülmektedir. Bu program, liberalleşme ve demokrasi anlayışımızda bir değişim olduğunu da göstermektedir. 1968 programına gelindiğinde, 1962 programında Toplum ve Ülke İncelemeleri adıyla var olan ders *Sosyal Bilgiler* olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu programda milli bilinç değerine çok yoğun bir şekilde vurgu yapıldığı tespit edilmiştir. Bu programda da liberalleşme ve demokrasinin izlerini görmekteyiz. Her iki programda yer verilen tarih konuları karşılaştırıldığında -bir önceki dönemden farklı olarak- İslamiyet sonrası Türk tarihine ayrılan payın arttırıldığı görülmektedir. 1980'li yıllara gelindiğinde küreselleşmenin etkisiyle ulusal kimlik tartışmaya açılmış ve vatandaşlık kurumu ile onun değerleri sorgulanmaya başlanmıştır. Bu dönemde yayınlanmış ilk sosyal bilgiler programı 1998 tarihlidir. Bu programda -daha önceki 1962 ve 1968 programlarına benzer şekilde- milliyetçi söyleme sıklıkla yer verilmiştir. 2000'li yıllara gelindiğinde ise küreselleşme olgusunun hazırlanan öğretim programlarına yansıtıldığı görülmektedir. Bu dönemde uygulamaya giren 2004 tarihli sosyal bilgiler programında bu değişim net olarak tespit edilebilmektedir. Bu programda da -daha önce incelenen tüm ilkökul sosyal bilgiler öğretim programlarında olduğu gibi- milli bilinç değerine sıklıkla vurgu yapıldığı gözlenmektedir. Fakat milliyetçilik anlayışında bir değişimin olduğu da söylenebilir. Bu programda daha liberal bir milliyetçilik anlayışı hâkimdir. İlk örneğini 1962 taslağında gördüğümüz liberal milliyetçilik anlayışı bu programla tam olarak uygulama sahasına girmiştir. Araştırmada tarihsel süreçte incelenen ikinci değer barıştır. Bu değer 1960'lı yıllara kadar hazırlanan sosyal bilgiler programlarında doğrudan veya dolaylı olarak yer almadığı tespit edilmiştir. Barış değerine ilk vurgunun yapıldığı program 1962 tarihli İlkokul Programı Taslağı'dır. Taslak programda barış değerine yapılan vurgunun sınırlı olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Taslağın giriş kısmında

verilen amaçlarda ve sosyal bilgiler muadili *Toplum ve Ülke İncelemeleri* dersinin hedeflerinde bu değere rastlanmakta olup, programın diğer kısımlarında bu değere yönelik bir vurguya rastlanmamıştır. Daha sonra yayınlanan programların tamamında (1968, 1998 ve 2004 tarihli) bu değere yönelik vurguların olduğu tespit edilmiş olup, bunlarda da vurgu sadece programların giriş kısmı ile sınırlı kalmaktadır. Barış değerinde ise dönemlere göre bir değişimin olmadığı ve vurgunun genellikle Atatürk'ün '*Yurtta sulh, Cihanda sulh*' sözlerine yer verilerek yapıldığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Değerler Eğitimi, Milli Bilinç, Barış, Milliyetçilik, Sosyal Bilgiler Programları

THE HISTORICAL ADVENTURE OF THE NATIONAL CONSCIOUSNESS AND THE PEACE VALUES IN THE PRIMARY SCHOOL SOCIAL STUDIES CURRICULUMS

Abstract

In our country, a significant part of the knowledge, skills and values related to the social living are tried to be redounded to the students through the Social Studies courses instructed in the primary schools. Regarded as a means of the citizenship education, it is known that this lesson conveys a number of values from past to present in its content and those are reflected to the curriculums. It is also a fact that some of these values (e.g. patriotism, national consciousness, peace) are settled in the curriculums with political and ideological concerns and they show alterations periodically. Considering this fact, it is aimed to investigate the two polemical values (national consciousness and peace) included in primary school (4th and 5th grade) Social Studies curriculums in terms of historical process in this study. Furthermore, it is also tried to correlate the condition of including these two values in the programs with the political and social developments of the period in which the curriculum was issued. In this study, therefore, the historical method is used and the document analysis (documental scanning) technique is applied while investigating the curriculums. Depending on findings of the research, it is decided that the Social Studies course was thought as a means of imposing national consciousness to the children from the proclamation of the Republic to present. In all investigated Social Studies curriculums, this value was detected. When the content of the courses equivalent to Social Studies in the curriculum dated 1924 is investigated, it is seen that actually this value is configured with an economic focus. The emphasis of this value is evidence that a new nation-state process was started. In the program dated 1926, it was observed that the emphasis to this value increased. When in the 1930s, it is seen that there is a

change in the value of national consciousness in Primary School Social Studies Curriculums. It is observed that the importance given to the Turkish language and history is increased in the curriculum which is published in 1936. The Thesis of Turkish History and The Sun Language Theory which are created by Atatürk were also effective on this change. As a result of these reasons, in 1936 program, a nationalist perspective is dominant. Additionally, it is understood that the process that started in previous term which is based on purifying education from Islamic factors is completed. Especially when the topics in History courses are investigated, it is seen that it is focused on Pre-Islamic Turkish History and Civilizations. Our next Primary School curriculum dated 1948 shows that the ideology of mono-political party maintains. After multi-political party period, our first curriculum was dated 1962 and it was a draft curriculum. This draft was reorganized in 1968 and took its last version. Consequently, both of the curriculums have same characteristics. The course equivalent to the Social Studies in 1962 curriculum was “Society and Country Examinations”. In the program belonged to this course, it is seen that the emphasis to the democracy and human rights was increased and a more liberal nationalist perception was adopted. This program also shows there is a change in our perception of liberalization and democracy. When we look at the 1968 curriculum, the course we saw as Society and Country Examinations in previous curriculum is seen as Social Studies. It is detected that in this curriculum there is an intensive emphasis on national consciousness. The traces of liberalization and democracy were also seen in this curriculum. When the History topics of both curriculums are compared, it is observed that in last one the proportion of After-Islamic Turkish History was increased. When in the 1980s, with the effects of globalization the national identity was argued and the citizenship institution -and its values- was questioned. The first Social Studies curriculum of this period was dated 1998. In this curriculum -same as the previous 1962 and 1968 programs- nationalist statements are frequently emphasized on. When we come to 2000s, we see that the globalization concept was reflected to the prepared curriculums. This change can be detected plainly in this period’s Social Studies curriculum dated 2004. In this curriculum also (same as the all Primary School Social Studies) the emphasis of national consciousness figure can be seen often. But, it is specified that there are alterations in the perception of nationalism. In this curriculum, a more liberal nationalism concept is dominant. The liberal concept that we saw in 1962 draft first, becomes ready to apply with this curriculum. In the research, the second value that examined in historical process is peace. It is specified that this value did not take part directly or indirectly in the curriculums prepared until 1960s. The first emphasis of the concept “peace” is in the Primary School Curriculum Draft dated 1962. It should be indicated that the emphasis on the peace value is limited in the Draft curriculum. In the objectives of draft curriculum and equivalent course Society and Country Examinations to Social Studies course, you can encounter with the peace value but in other parts (explanations and

topics according to grades) you cannot encounter with this value. In the all other published curriculums (dated 1968, 1998 and 2004) it was obvious that they contain this value, yet the emphasis is limited to introduction part. It is seen that there is not a change in the value “peace” and the emphasis is always made with giving place to Ataturk’s statement: “Peace at home, Peace in the World”.

Key Words: Values Education, National Consciousness, Peace, Nationalism, Social Studies Curriculums

GİRİŞ

Sosyal bilimlerin hemen hemen hepsinde değer(ler) üzerinde durulmuştur. Felsefe, sosyoloji ve psikoloji başta olmak üzere birçok sosyal bilim bu kavramı kendi açısından inceleme sahasına almıştır. Felsefeye baktığımızda tek bir değer tanımlamak imkânsızdır. Bunun nedeni ise “Değerlerin kaynağı nedir?” sorusudur. Bu soruya verilecek cevap ise iki başlık altında toplanabilir: Nesnelci ve öznelci değer anlayışları. Nesnelci anlayışa göre değerler öznenen bağımsızdır. Öznelci anlayışa göre ise değerler, onu kuran bir özne sayesinde vardır. Bu özne bir birey olabileceği gibi bir toplum da olabilir (Gündoğan, 2007). Sosyolojik açıdan değer “kişiyeye ve gruba yararlı, istenilen ve beğenilen şey” olarak tanımlanmaktadır. Çağdaş Sosyoloji Sözlüğü’nde Theodorson değeri; “[...] özel eylemleri ve amaçları yargılamada temel ölçü sağlayan ve bir grubun üyelerinin güçlü duygusal bağlarıyla oluşmuş soyut, genelleştirilmiş davranış prensipleri” olarak tanımlanmaktadır (akt. Aydın 2003: 122). Psikoloji ise değer problemini felsefeden farklı bir şekilde ele almaktadır. Psikolojide değerın önemi, onun objektif bir esasa dayanıp dayanmamasında değil, insan davranışlarına yol gösterici olarak oynadığı roldedir (Güngör, 1998).

Sosyal bilimler içinde yer alan eğitim de kendi bakış açısına uygun olarak değerlere yer vermektedir. Eğitimde değerlerin rolü yüzlerce yıl önceden tartışmaya başlanmış ve değerler doğrudan veya dolaylı olarak eğitimin içinde, özellikle hazırlanan programlarla açık veya kapalı bir şekilde verilmiştir (Akbaba Altun, 2003). Bu perspektiften hareketle okulların temel iki amacından bahsetmek yanlış olmaz: Akademik açıdan başarılı ve temel değerleri benimsemiş bireylerin yetiştirilmesi (Ekşi, 2003). Bir kurum olarak okul, her zaman kültürün bir nesilden gelecek nesle değerlerini aktardığı bir araç olarak görülmüştür (Rogers-Freiberg, 1994).

Günümüz için düşünüldüğünde okullar, ailede kazanılan değerlerin daha da pekiştirileceği ve bazı yeni değerlerin kazanılacağı ortamlardır. Okulda

yaratılan okul kültürü, formal ve informal eğitim programları gibi birçok unsur değerler eğitiminin parçalarıdır. Çocuk okulda, içinde yaşadığı toplumun kültürünü, tarihini ve kurumlarını tanır. Böylece birey ihtiyacı olan kavram, beceri ve değerlerle donanarak geleceğe ve hayata hazırlanır (Doğanay 2006; Erden, 2000).

Ülkemizde, öğrencilere toplumsal yaşamla ilgili bilgi, beceri ve değerlerin önemli bir kısmı ilköğretim okullarında okutulan, Sosyal Bilgiler ve Hayat Bilgisi dersleri yoluyla kazandırılmaktadır. Bu nedenle Sosyal Bilgiler dersi, ilköğretim okullarında yer alan en önemli derslerden biridir (Erden, 2000). Bundan dolayıdır ki; bu iki ders ilköğretim okullarında -Fen Bilgisi dersiyle birlikte- mihver dersler olarak kabul edilmişlerdir (Keskin, 2002).

Okullar, bir milleti ayakta tutmaya yardımcı olan yaşamın kutsallığına saygı, muhalefet hakkı, kanun önünde tüm insanlar için eşitlik ve saygı gibi demokratik değerleri öğretmelidir (Suh-Traiger, 1999). Ülkemizde bu sayılan değerleri öğretebilme noktasında esas görev Sosyal Bilgiler dersinin üzerindedir. Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de Sosyal Bilgiler dersi geçmişten günümüze vatandaşlık aktarımında bir araç olarak kullanılmıştır. Vatandaşlık eğitiminde çok önemli görülen bu derste Naylor ve Diem (1987) tarafından belirtildiği gibi, öğrencilere birtakım değerler kazandırılmalıdır. Bu nedenle her ülke bu ders kapsamında öğrencilere vereceği değerleri hazırlamış oldukları eğitim ve öğretim programlarına yansıtmaktadır.

Eğitim sisteminin işlevini yerine getirmede kullandığı temel enstrüman eğitim ve öğretim programlarıdır. Daha açık bir ifadeyle eğitimde yeniden düzenleme söz konusu olduğunda başlangıç noktasını, eğitim programlarını yeniden ele almak, programları değişen koşullara uyumlu hale getirmek, kısacası program geliştirme oluşturmaktadır (Arslan, 2000). Ülkemizde geçmişten bugüne eğitimde yeniden düzenleme noktasında eğitim ve öğretim programları kullanılmıştır (Variş, 1997).

Ülkemizdeki program geliştirme çalışmalarını tarihsel sürece göre incelediğimizde, bazen politik-ideolojik kaygılarla, bazen de çağın gereklerine uygun olarak değiştirildikleri gözlenmektedir. İlkokul programları içinde yer alan Sosyal Bilgiler dersini de bu değişimin dışında tutmamak gerekir. Nitekim bu ders -yukarıda da belirtildiği üzere- çocuğun hayata hazırlanmasında çok önemlidir. Çocuk bu derste toplumsal, ahlaki ve evrensel pek çok değeri kazanmaktadır.

Ülkemizde 2004 yılından itibaren ilköğretim okullarında başlatılan ve *eğitimde reform, eğitimde yenileşme* gibi adlar ile anılan program değişiklikleri önemlidir (Akpınar-Aydın, 2007). Hazırlanan bu yeni programlar

incelendiğinde -özellikle bu araştırmanın konusu olan Sosyal Bilgiler dersinin içeriğinde- değerler eğitiminin önemli bir boyut olarak ele alındığı görülmektedir. Keskin (2008) çalışmasında Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar yayınlanmış tüm ilkokul, ortaokul ve ilköğretim okulu sosyal bilgiler öğretim programlarında doğrudan veya dolaylı, az ya da çok değerlere yer verildiğini ortaya koymuştur. Buradan hareketle, değerler eğitiminin sadece son yayınlanan sosyal bilgiler programına özgü olmayıp, daha eski programlarda da var olduğu söylenebilir. Eski programları yeni programdan ayıran temel özellik, eski programlarda değerlerin dolaylı veya örtük olarak yer almasıdır. Sosyal bilgiler programlarında yer alan değerlerde dönemlere göre farklılıklar görülmekle birlikte ortak olan nokta; değerlerin ve değerler eğitiminin tüm programlarda önemli görüldüğüdür (Keskin, 2008).

Ülkemiz gibi ulus-devlet sürecini yaşayan devletlerde yöneticiler, ulusun değerlerini ve çıkarlarını savunmak, ulusal bütünleşmeyi sağlamak zorundadır². Bunun yolu ise yetişen nesillere milli bilinç değerini aşılmasıdır. Anderson'a (2003) göre milli bilinç günümüz toplumsal/siyasal yaşamının en evrensel ve meşru kabul edilen değeri olarak nitelendirilmektedir. Milli bilinç değerinin sonunun geldiği ya da gücünü yitirdiği birçok fikir adamı tarafından belirtilmektedir (Habermas, 1996 ve Hall, 1991'den akt. Gökalp, 2007). Ancak bu değer sanılanın aksine gücünü arttırarak toplumsal dünyanın neredeyse en muteber değeri olmayı başarmakta ve oldukça güçlü bir toplumsal gerçeklik olarak sürekli kendini yeniden üretebilmektedir (Gökalp, 2007). Kan (2009) çalışmasında küreselleşme sürecinin, değer tercihlerinin değişimini de gündeme getirdiğini belirtmektedir. Değer tercihlerimiz değişmekte ve çağa ayak uydurmaktadır.

Devlet görevlerini yerine getirirken ve yeni kuşaklara vatandaşlık bilincini aşılarken en önemli desteği eğitimden alır. Konu devletin ideolojisi olunca, eğitim politikaları da siyasal içerikli olmak zorundadır. Devlet ideolojisinin yaşatıldığı kurumlar olan okullar bu ideolojiyi bireye kazandırmak için derslerin öğretim programlarını kullanabilirler (Dilek, 2007). Sosyal Bilgiler dersi bu bağlamda geçmişten günümüze çocuklara milli bilinç aşılama bir araç olarak görülmüştür. Sosyal Bilgiler dersi milli vicdanları uyarmalıdır. Gelişen ve değişen dünyada milli değerleri korumak zor gibi görünse de evrensellik içinde ulusalı yakalamak önemlidir (Şenses, 2002). Bunu yapabilecek en önemli derslerden biri de hiç şüphesiz Sosyal Bilgiler

² Ülkemiz özeli düşünüldüğünde ulus-devlet sürecinin bitip bitmediği tartışmalı bir konudur. Bayrı (2008) çalışmasında küreselleşme olgusunun ulus-devlet yapısını aşındırmakla birlikte yok edemediğini belirtmektedir. Çünkü hiçbir yeni oluşum (misal Avrupa Birliği) ulus-devletin yerine getirdiği ulusal ve uluslararası işlevi yerine getirememektedir. Bu nedenle, araştırmada ulus-devlet sürecinin bitmediği kabul edilmiştir.

dersidir. Dolayısıyla milli bilinç değerinin Cumhuriyetin ilanından günümüze tarihsel süreçteki serüveninin sosyal bilgiler öğretim programları odaklı olarak incelenmesi önemlidir.

Günümüzde oldukça popüler olan ve üzerine araştırmalar yapılan konulardan biri barış eğitimidir. Amerika'nın yanı sıra Kanada, İngiltere, Japonya ve bazı Avrupa ülkelerinde *barış eğitimi* adı altında dersler okutulmaktadır. İşlenen ünitelerin muhtevası açısından bu ülkelerdeki uygulamalarda bazı farklılıklar olsa da, derslerde genellikle barışla yakın ilişkisi bulunan konular işlenmektedir (Yılmaz, 2007; Coşkun, 2008). Unesco (1998) ise uluslararası bir boyutta ortak bir barış eğitimine ihtiyaç duyulduğunu belirtmekte ve bunun gerekliliğinden bahsetmektedir. Yine bu kurum tüm dünyada barışı sağlamaya yönelik programlar geliştirmekte ve bunları özellikle Uzakdoğu ülkeleri ağırlıklı olarak uygulamaktadır. Ülkemiz bağlamında düşünüldüğünde ise, Atatürk'ün *Yurtta sulh, Cihanda sulh* sözleri doğrultusunda hazırlanan sosyal bilgiler öğretim programlarında barış değerine yer verildiği bilinmektedir (Keskin, 2008). Keskin ve Keskin (2009) ilkökul sosyal bilgiler programlarında barış değerine yer verme durumunu inceledikleri çalışmada, barış değerinin ilk defa 1962 tarihli İlkokul Programı Taslağı'nda doğrudan yer aldığını, daha önceki programlarda ise muadil değerlere (dayanışma, yardımseverlik, saygı, sevgi, hoşgörü, farklılıkları takdir etme gibi) yer verildiğini tespit etmişlerdir. Bu değere sosyal bilgiler dersinde yer verilmesi anlamlı olup, tarihsel süreçte programlara yansımaya düzeyinin tespit edilmesi önem arz etmektedir.

Tarihsel süreçte küresel ve yerel siyasal-toplumsal olaylar Türkiye'de kimlik oluşturma sürecinde değişimlere neden olmuştur. Bu değişimler de ister istemez hazırlanan öğretim programlarında yer verilen milli bilinç ve barış değerlerinin içeriğini değiştirmiştir (Keskin, 2008; Kaplan, 2009; Üstel, 2011). Cumhuriyetin ilanından günümüze bu iki değer içeriğindeki değişimi anlayabilmek için tarihsel süreçte yaşadığımız sosyo-politik olayları belirli dönemler halinde incelemek ve bunların eğitim uygulamalarına nasıl yansıdığını bilmek gerekmektedir.

1923'ten günümüze eğitim politikalarında yapılan yenilikleri Copeaux (2003) üç döneme ayırmaktadır. O'na göre *Çağdaş Tarih* dönemi Atatürk'ün ölümüyle sona ermiştir. Fakat bunun öğretimi 1950'li yıllara kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra *Hümanizm* dönemi başlamıştır. 1970'li yıllardan itibaren ise milliyetçi ve Türkçü söylemin ağır bastığı bir dönem yaşanmıştır. Zamanla da bu söylem İslam ile birleştirilmiş ve *Türk-İslam Sentezi* dönemi başlamıştır. Bu dönemde (1980'li yıllar) İslam'a laik bir bakış açısı getirilmiş ve Kemalizm ders kitaplarında daha da güçlendirilmiştir.

Bayri (2008) ise kimlik siyaseti sorunu üzerine temellendirdiği çalışmasında yukarıdaki sınıflamaya belirli noktalarda benzeyen farklı bir tasnif yoluna gitmiştir. O'na göre 1930'lu yıllara kadar Türk olmak için gerekli ve yeterli koşul Türk dilini, kültürünü ve ülküsünü benimsetmek olmuştur. Bu yapılırken Türklük İslamiyet'ten ayırıştırılmaya çalışılmıştır. 1930'lardan sonra ise Türk tarih ve diline verilen ağırlık -Avrupa'daki ırkçı hareketlere paralel olarak- artmaya başlamıştır. 1950'li yıllarda çok partili hayata geçişle birlikte din, resmi anlamda kimliği belirleyen bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. 1960'lı yıllarda başlayarak 1970'li yıllarda giderek artan siyasal olaylar ve ekonomik krizler Türkiye'yi de derinden etkilemiştir. 1980'li yıllara gelindiğinde ise küreselleşme olgusu ulus-devletin karşısında onu zayıflatan bir unsur olarak etkisini arttırmıştır. 1980'li yıllarda ekonomide neo-liberal uygulamalar başlamış, kültürde ise *Türk-İslam sentezi* anlayışı benimsenmiştir. Günümüzde ise küreselleşme olgusu, postmodernizm tartışmaları ve II. Cumhuriyetçilerin fikirleri sayesinde modern bir yapı olan ulus-devlet eleştirilmeye başlanmış, uygulanan neo-liberal politikalarla devlet işlevsizleşmiş, ulus-devlete sadakat sorgulanmaya başlanmış ve Türk ulusal kimliği tartışmaya açılmıştır.

Yukarıda verilen dönemseller ayırım ve sınıflamalar incelendiğinde ülkemizin tarihsel süreçte gerek küresel, gerekse ulusal düzeydeki belli olay ve akımların etkisinde kaldığı görülmektedir. Bunlar gerek vatandaşlık bilincimizde, gerekse eğitim sistemimizde değişim ve kırılmalara yol açmıştır. Bu çalışmada, yukarıda verilen sınıflamalardan hareketle sosyal bilgiler öğretim programlarında yer verilen milli bilinç ve barış değerine yönelik dönemseller farklılıklar belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu iki değer in ilkokul sosyal bilgiler öğretim programlarındaki tarihsel serüvenin incelenmesi Türkiye'deki kimlik oluşturma sürecinin öğretim programlarına yansıma düzeyini göstermesi açısından önemlidir.

Amaç

Bu çalışmada, ilkokul döneminde (ilköğretim dördüncü ve beşinci sınıf) okutulan Sosyal Bilgiler ve muadili derslerde yer verilen iki önemli değer in (milli bilinç ve barış) tarihsel süreç içinde -dönemin siyasal ve sosyal gelişmeleri ile ilişkilendirilerek- incelenmesi amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Araştırmada, Cumhuriyetin ilanından günümüze yayınlanan ilkokul programlarında yer alan Sosyal Bilgiler ve muadili derslerin öğretim programlarının iki önemli değere (milli bilinç ve barış) yer verme biçimleri açısından dönemlere göre incelenmesi ve bunların karşılaştırılması

amaçlandığından tarama modeli içinde yer alan *tarihsel yöntem* kullanılmıştır. Tarihsel yöntemde gerçeği bulma veya ortaya çıkarma amaçlı olarak geçmiş eleştirel bir bakış açısıyla incelenir (Kaptan, 1991).

Araştırmada tarihsel yöntem kullanıldığından veri kaynakları; Cumhuriyetin ilanından günümüze yayınlanmış ilkokul programları, Türk eğitim tarihi üzerine yapılan araştırmalar, sosyal bilgiler öğretimi ve programları üzerine yazılan eleştiri veya açıklayıcı nitelikteki eserlerdir. Programlar incelenirken tarihsel yöntem içinde yer alan *doküman analizi (belgesel tarama)* tekniği kullanılmıştır. Yazılı dokümanlar geçmiş hakkında bize bilmediğimiz pek çok şeyi sunan çok değerli bilgi kaynaklarıdır (Karasar, 1998). Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2011).

Araştırmada incelenmiş ve analizi yapılmış programlar şunlardır:

- 1340 (1924) tarihli İlk Mekteplerin Müfredat Programı (Proje Program)
- 1926 tarihli İlk Mekteplerin Müfredat Programı
- 1936 tarihli İlkokul Programı
- 1948 tarihli İlkokul Programı
- 1962 tarihli İlkokul Programı Taslağı
- 1968 tarihli İlkokul Programı
- 1998 tarihli Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı
- 2004 tarihli Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı

BULGULAR VE YORUM

Bu başlık altında Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar yayınlanmış olan ilkokul programlarında yer alan Sosyal Bilgiler ve muadili dersler kronolojik bir sıra ile incelenmiştir. Bu incelemede temel amaç, programlarda milli bilinç ve barış değerlerine yer verilip verilmediğini, yer verilmiş ise ne oranda ve nasıl yer verildiğini tespit etmeye çalışmaktır. Ayrıca bu iki değer programlara yansımaları dönemin siyasi ve sosyal olayları ile ilişkilendirilmeye çalışılmıştır.

1. 1340 (1924) Tarihli İlk Mekteplerin Müfredat Programı (Proje Program)

Bu program Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitiminin ilk programı olma şerefini üzerinde taşır. 1924-1925 öğretim yılında başlamak üzere, iki yıllık bir uygulama denemesi için çıkarılmıştır (Güngördü-Güngördü, 1966). Bu program; altı yıllık ve üç devreli ilkokulu, beş yıllık beş sınıflı duruma çevirmiş ve devreleri kaldırmıştır. Bu programda yer alan ve sosyal bilgiler kapsamına

giren muadil dersler *Tarih*, *Coğrafya* ve *Musâhabât-ı Ahlâkiyye ve Malûmât-ı Vataniyye*'dir³. Bu derslere ait programlar incelendiğinde özel amaç ve açıklamalara yer verilmediği görülmektedir. Program, sadece konu listelerini içermekte olup, konuların arasında uyarılar yer almaktadır. Bu üç derste milli bilinç ve barış değerine yer verme durumunu gösteren tablo aşağıda verilmiştir.

Tablo 1.
*1924 Tarihli Programda Milli Bilinç ve Barış Değerine Yer Verme Durumu*⁴

Dersler	Sınıf	Milli Bilinç	Barış
Tarih	3	↑ (+)	(-)
	4	→ (+)	(-)
	5	→ (+)	(-)
Coğrafya	3	→ (+)	(-)
	4	→ (+)	(-)
	5	→ (+)	(-)
Musâhabât-ı Ahlâkiyye ve Malûmât-ı Vataniyye	1, 2 ve 3	→ (+)	(-)
	4	→ (+)	(-)
	5	→ (+)	(-)

1924 tarihli bu programda, -Tablo 1'de de görüleceği üzere- *Tarih* dersi ilk iki sınıf düzeyinde yer almamaktadır. Üçüncü sınıf düzeyinde haftada bir saat, dördüncü ve beşinci sınıf düzeyinde ise haftada iki saat olarak verilmiştir. Üçüncü sınıf düzeyinde verilen *Tarih* programı incelendiğinde konuların sohbet ve okuma şeklinde verilmesi istenmektedir. Bu sınıf düzeyinde milli bilinç değerine "*Son rub'da ise eski Türklerin hayat ve medeniyetleri, İslamiyet'e hizmetleri, salib harplerindeki rolleri, Selçuki Devleti, Anadolu'nun Türkleşmesi gibi milli tarihimizin başlıca hadiseleri yine aynı tarz ve mahiyette öğretilenektir*" (İlk Mekteplerin Müfredat Programı [İMMP], 1924: 23-24) şeklinde vurgu yapıldığı görülmektedir. Bu ifade *Tarih* dersine yüklenen misyonu göstermesi açısından önemlidir. Bu ders çocuklara milli bilinç aşılama bir araç olarak düşünülmüştür. Son iki sınıf düzeyinde yer verilen *Tarih* konuları incelendiğinde ise ağırlığın Türk tarihine verildiği ve geçmişten övgü dolu sözlerle bahsedildiği görülmektedir. Buradan hareketle bu iki sınıf düzeyinde de milli bilinç değerine -dolaylı da olsa- yer verildiği söylenebilir. Bu derse ait programda barış değerine doğrudan veya dolaylı bir vurgu tespit edilememiştir.

Programda *Coğrafya* dersi -aynı *Tarih* dersi gibi- ilk iki sınıf düzeyinde yoktur. Sonraki üç sınıf düzeyinde ise haftada iki saat olarak yer almaktadır (bkz. Tablo 1). Beşinci sınıf konularının sonunda öğretmenlere yönelik "*Her*

³ Ahlaki sohbetlerin yapıldığı ve vatana (Türkiye) ait bilgilerin verildiği bir ders.

⁴ (+) işareti değer programda var olduğunu, (-) işareti ise var olmadığını göstermektedir. ↑ işareti değere doğrudan, → işareti ise dolaylı olarak yer verildiğini ifade etmektedir.

memleketin siyasi ve idari teşkilatı ve ihsâî malumatıyla uğraşılmayarak Türkiye'yi en çok alâkadar eden memleketler mevzu bahis edilecek ve bilhassa bizimle o memleketler arasında cari olan iktisadi münasebetler üzerinde ısrar olunacaktır” (İMMP, 1924: 28) şeklinde bir uyarı yer almaktadır. Bu uyarıdan hareketle Coğrafya dersinin milli ekonomi etrafında yapılandırıldığı ve dolaylı olarak milli bilinç değerine yer verildiği söylenebilir. Bu derse ait programda barış değerine ise -doğrudan veya dolaylı olarak- yer verilmediği görülmektedir.

1924 tarihli programda yer alan sosyal bilgiler içerikli son ders *Musâhabât-ı Ahlâkiyye ve Malûmât-ı Vataniyye*'dir. Bu derse ait program incelendiğinde, dersin programının iki ayrı ders esasına göre hazırlandığı anlaşılmaktadır. İlk üç sınıfta *Musâhabât-ı Ahlâkiyye*, dördüncü ve beşinci sınıflarda ise *Malûmât-ı Vataniyye* (Yurt Bilgisi) dersine yer verilmiştir (bkz. Tablo 1). *Musâhabât-ı Ahlâkiyye* dersi ilk üç sınıf düzeyinde haftada bir saattir. Programda, bu derse ait müfredat üç sınıf için ortak olarak verilmiştir. Bu dersin, ahlâk kurallarını çocukların vicdanında yaşatacak sohbetler şeklinde verilmesi istenmektedir (Keskin, 2008).

Malûmât-ı Vataniyye dersine ait program incelendiğinde ise konuların, vatandaşların sahip olması gereken bilgileri içerdiği görülmektedir. Her iki sınıf düzeyinde bu ders haftada bir saattir. Dördüncü sınıfa ait programda sosyal yaşam kurallarına, sosyal yaşantıya yardımcı olan kurumlara ve bu kurumların işleyişine yer verilmiştir. Beşinci sınıfa ait programda ise devletin işleyiş mekanizmasına ait konulara yer verilmiştir. Bu derse ait programın girişinde verilen amaç cümlesinde “...bütün hareketlerinde hâkim olması lazım gelen ahlâk esaslarını telkin etmek, ve'l-hasıl milli ve insani vazifelerini takdir ve ifa edebilecek bir hale getirmektir” (İMMP, 1924: 29) ifadesine yer verilmiştir. Bu amaç cümlesinde yer verilen “*milli*” ifadesi programın milli bilinç değerine dolaylı olarak vurgu yaptığını göstermesi bakımından önemlidir.

Yukarıda yapılan açıklamalar doğrultusunda, 1924 tarihli bu programda yer verilen sosyal bilgiler derslerinde ortak olarak milli bilinç değerine vurgu yapıldığı, barış değerine ise yer verilmediği söylenebilir (bkz. Tablo 1). 1924 tarihli ilkökul programının hazırlanmasının ideolojik gerekçesi, Osmanlı dönemine ait uygulama ve bilgileri ayıklamaktır (Üstel, 2011). Bu programda yer alan sosyal bilgiler muadili derslerin (Tarih, Coğrafya ve *Musâhabât-ı Ahlâkiyye & Malûmât-ı Vataniyye*) içerikleri incelendiğinde milli bilinç değerine ekonomi odaklı bir vurgu yapıldığı görülmektedir. Boratav (1997: 286) 1923–1929 dönemini “açık ekonomi koşullarında yeniden inşa” olarak tanımlamaktadır. Kurtuluş Savaşı yeni bitmiş ve yeni bir devlet kurulmuştu.

Yeni devlet her açıdan olduğu gibi ekonomik açıdan da çok zor durumda idi. Uzun yıllar devam eden savaşlar bunun sebebiydi. Yeni devletin yayınlamış olduğu bu ilk programda ve özellikle Coğrafya dersinde ekonomiye bu kadar yer verilmesinin nedeni bu olsa gerektir. Ayrıca bu programda yer verilen milli bilinç değeri, yeni bir ulus-devletin inşa sürecinin başladığının da kanıtıdır.

2. 1926 tarihli İlk Mekteplerin Müfredat Programı

Cumhuriyet tarihinin ikinci ilkokul programı olan bu programın 1927 ve 1930 basımları da bulunmaktadır. Program beş yıllık ilkokulu iki devreye ayırmıştır. İlk üç sınıf birinci devreyi, dördüncü ve beşinci sınıflar ise ikinci devreyi oluşturmaktadır (Keskin, 2009). Bu programda sosyal bilgiler muadili üç ders yer almaktadır: *Tarih*, *Coğrafya* ve *Yurt Bilgisi*. Bu programı 1924 programından ayıran temel nokta, her ders için hedef ve açıklamalara yer verilmiş olmasıdır. Bu üç derste milli bilinç ve barış değerine yer verme durumunu gösteren tablo aşağıda verilmiştir.

Tablo 2.

1926 Tarihli Programda Milli Bilinç ve Barış Değerine Yer Verme Durumu

Dersler	Prg. Öğeleri ve Sınıflar	Milli Bilinç	Barış
Tarih	Hedefler	↑ (+)	(-)
	Açıklamalar	↑ (+)	(-)
	4 ve 5. Sınıf	→ (+)	(-)
Coğrafya	Hedefler	↑ (+)	(-)
	Açıklamalar	↑ (+)	(-)
	4 ve 5. Sınıf	→ (+)	(-)
Yurt Bilgisi	Hedefler	↑ (+)	(-)
	Açıklamalar	↑ (+)	(-)
	4 ve 5. Sınıf	→ (+)	(-)

Programda *Tarih* dersi için üç hedef belirlenmiştir. Birinci hedef ifadesi “Çocuklara Türk milletinin mazisi hakkında malûmat verip onlarda milli şuur uyandırmak” (İMMP, 1930: 67) şeklindedir. Tarih programında, hedeflerden hemen sonra açıklamalara yer verilmiştir. Bu açıklamalar incelendiğinde; Tarih dersinin öğretiminde Türk tarihinin mihver ve hareket noktası olduğu vurgulanmaktadır. Bu programa ait gerek hedef ifadeleri, gerekse de açıklama maddeleri milli bilinç değerinin önemli görüldüğünü göstermesi bakımından

önemlidir. Dördüncü ve beşinci sınıf Tarih konuları incelendiğinde barış değerine yer verilmediği, milli bilinç değerine ise dolaylı olarak vurgu yapıldığı söylenebilir (bkz. Tablo 2).

1926 tarihli bu programda *Coğrafya* dersi için dört hedef belirlenmiştir. Bu hedeflerden ilki “*Çocuklara doğup büyüdüğüleri memleketi tanıtmak ve Türk vatanını sevdirmek*” (İMMP, 1930: 71) şeklindedir. Bu hedef ifadesi Coğrafya dersinin çocuklara milli bilinç aşılama önemli olduğuna vurgu yapmaktadır. Ayrıca programda yer verilen açıklamalar kısmında öğretmenlere yönelik “*Coğrafya tedrisinde en esaslı hedef, çocuklarda vatan muhabbeti uyandırmak ve vatana ait bilgilerini arttırmak olduğuna nazaran dersler hep vatan coğrafyası etrafında tevsi edilmelidir...*” (İMMP, 1930: 75) uyarısı yer almaktadır. Dördüncü ve beşinci sınıf Coğrafya programının konuları incelendiğinde milli bilinç değerine dolaylı olarak yer verildiği ve barış değerine ise vurgu yapılmadığı tespit edilmiştir (bkz. Tablo 2).

1924 programında Malûmât-ı Vataniyye adıyla mevcut olan derse bu programda *Yurt Bilgisi* ismi verilmiştir. Programda, bu ders için altı hedef belirlenmiştir. Dördüncü hedefte “*Çocuğa en geniş mana ile yurdunu ve milliyetini sevdirmek...*” (İMMP, 1930: 82), beşinci hedefte ise “*...çocukta Türkün iktisadi ve medeni kudret ve kabiliyeti hakkında itimad ve iman tevlid etmek ve yaşatmak*” (İMMP, 1930: 83) ifadesine yer verilmiştir. Bu ilke ve hedef ifadelerinden hareketle Tarih ve Coğrafya derslerinde görülen milli bilinç değerinin bu derste de ön plânda tutulduğu söylenebilir. Yurt Bilgisi dersi programında sınıflar bazında yer alan konular incelendiğinde ise doğrudan milli bilinç değerine vurgu yapılmadığı, ancak dolaylı da olsa yer verilen konuların bu değere hizmet eder nitelikte olduğu görülmektedir. Bu derse ait programda barış değerine ise hiç vurgu yapılmamıştır (bkz. Tablo 2).

1926 tarihli İlkokul Programı’nda yer alan sosyal bilgiler muadili Tarih, Coğrafya ve Yurt Bilgisi derslerinde -Tablo 2’de de görüleceği üzere- ortak olarak milli bilinç değerine vurgu yapıldığı, barış değerine ise yer verilmediği söylenebilir. Yine bu üç derse ait programda ortak olan bir diğer nokta ise milli bilinç değerinin programların giriş kısmında (hedefler ve açıklamalar) doğrudan, sınıflar bazında verilen konular listesinde ise dolaylı olarak verilmesidir.

1926 tarihli ilkokul programında yer alan sosyal bilgiler muadili derslerin (Tarih, Coğrafya ve Yurt Bilgisi) içerikleri incelendiğinde, Cumhuriyet idaresinin ilke ve uygulamalarının programa çok iyi yansıtıldığı görülmektedir. Milli bilinç değerine yapılan vurgunun daha da arttığı ve programın çağdaş eğitim ilkelerine uygun olarak yapılandırıldığı görülmektedir (Keskin, 2002). Bayrı (2008) çalışmasında 1930’lu yıllara kadar Türk olmak için gerekli ve yeterli koşulun Türk dilini, kültürünü ve ülküsünü benimsetmek

olduğunu tespit etmiştir. Buradan hareketle bu yıllarda milli bilinç değerinin daha çok kültür birliğine vurgu yaptığı söylenebilir.

3. 1936 Tarihli İlkokul Programı

1926 tarihli İlk Mekteplerin Müfredat Programı on yıl uygulandıktan sonra, yeniden gözden geçirilerek tamamen farklı bir program hazırlanmıştır. Hazırlanan bu program *İlkokul Programı* adı altında 1936–1937 öğretim yılı başından itibaren uygulamaya konmuştur (Güngördü-Güngördü, 1966).

1936 tarihli bu programda ilkokulun hedeflerine ve eğitim-öğretim ilkelerine yer verilmiştir. Programda milli bilinç ve barış değerlerine yer verme durumu incelenirken önce ilkokulun hedefleri ve eğitim öğretim ilkeleri (prensipleri) esas alınmış; daha sonra sosyal bilgiler kapsamındaki derslerin (*Tarih, Coğrafya ve Yurt Bilgisi*) programları incelenmiştir. Aşağıda bu programın hem girişinde (ilkokulun hedefleri ve eğitim-öğretim ilkeleri), hem de sosyal bilgiler muadili derslerin programlarında araştırma kapsamında yer alan iki değere yer verme durumu tablo olarak gösterilmiştir.

Tablo 3.

1936 Tarihli Programda Milli Bilinç ve Barış Değerine Yer Verme Durumu

Dersler	Prg. Öğeleri ve Sınıflar	Milli Bilinç	Barış
	İlkokulun Hedefleri	↑ (+)	(-)
	İlkokulun Eğitim-Öğretim İlkeleri	↑ (+)	(-)
Tarih	Hedefler	↑ (+)	(-)
	Direktifler	↑ (+)	(-)
Coğrafya	Hedefler	↑ (+)	(-)
	Direktifler	↑ (+)	(-)
	4. ve 5. Sınıf	→ (+)	(-)
Yurt Bilgisi	Hedefler	↑ (+)	(-)
	Direktifler	↑ (+)	(-)

Programda *ilkokulun hedefleri* sekiz madde halinde sıralanmıştır. Bu maddelerden dördünde (2, 5, 7 ve 8. maddeler) milli bilinç değerine vurgu yapıldığı görülmektedir. Beşinci hedefte “...ulusal ve yurtçu olmasına büyük bir önem vermiştir” (İlkokul Programı [İP], 1936: 12) şeklinde öğrencilere bu değer kazandırılmasının önemli görüldüğü belirtilmiştir.

Programın *ilkokulun eğitim ve öğrenim prensipleri* kısmında aynen ilkokulun hedefleri bölümünde olduğu gibi milli bilinç değerine vurgu yapıldığı

görülmektedir (bkz. Tablo 3). Birinci eğitim ve öğrenim prensibinin “b” maddesinde “Okulda her derse, milli gayeleri tahakkuk ettirecek birer vasıta olarak bakılmalıdır” (İP, 1936: 18) denilmektedir. Buradan hareketle milli bilinç değerinin tüm dersler için çok önemli görüldüğü söylenebilir.

Yukarıda 1936 İlkokul Programı’nda sosyal bilgiler muadili üç derse (*Tarih, Coğrafya ve Yurt Bilgisi*) yer verildiği belirtilmişti. Bu derslerden ilki *Tarih*’tir. Programda bu ders için altı hedef yer almaktadır. Hedef ifadelerinin tamamının milli bilinç değerine vurgu yaptığı görülmektedir. Üçüncü hedef ifadesinin girişinde yer verilen “*Türk Irkının Orta Asya’da kültürü nasıl kurduğunu, dünyanın dört bucağına bu kültür ve dilini nasıl yaydığını çocuklara kavratarak Türk milletinin dünya tarihinde yaptığı büyük rolü belirtmek, onlara millî benliklerini hissettirmek...*” (İP, 1936: 77) ifadeleri bu duruma kanıt olarak gösterilebilir. Tarih derslerinin esasını Türk tarihi konuları oluşturmaktadır. Türk tarihinin tamamen milliyetçi bir anlayışa dayandırıldığı görülmektedir.

Tarih programında, yukarıda verilen *hedefler* başlığından sonra *direktifler* yer almaktadır. Dördüncü ve beşinci sınıflarda haftalık ikişer ders saati olarak okutulduğu görülen Tarih dersi ile ilgili ana ve alt konular -sınıf ayrımı dahi yapılmadan- programa konulmamıştır. Bu direktiflerden ilk ikisi “1) Tarih derslerinde Türk Tarih Kurumunun tezine istinat edilecektir 2) İlkokulda Tarih derslerinde temel Türk Tarihi olacaktır. Başka milletlerin tarihine ait kısımlar, Türk tarihi ile ilgileri derecesinde öğretilecektir” (İP, 1936: 78) şeklinde olup, Tarih dersine yüklenen misyonu göstermesi açısından önemlidir. Bu iki direktif ilkökul Tarih derslerinin esasının -Türk tarih tezine dayalı- Türk tarihi olduğunu göstermektedir. Buradan hareketle milli bilinç değerinin bu derse ait programda çok önemli görüldüğü söylenebilir. Bu programda barış değerine ise hiç vurgu yapılmamıştır (bkz. Tablo 3).

Programda, *Coğrafya* dersi için beş hedef belirlenmiştir. İlk hedef ifadesinde “*Çocuklara memleketimizi ve yurtdaşları tanıtmak ve sevdirmek*” (İP, 1936: 92) ifadesi yer almakta olup, bu derste de milli bilinç değerine önem verildiğini göstermektedir. 1936 tarihli İlkokul Programı’nda bu dersin öğretimi ile ilgili olarak dokuz direktif yer almaktadır. Bu direktiflerden ilkinde “*Coğrafya öğretiminde başlıca hedef, çocuklarda vatan sevgisini artırmak ve vatana ait bilgilerini genişletmek olduğuna göre dersler hep vatan coğrafyası etrafında genişletilecektir*” (İP, 1936: 93) ifadesi yer almaktadır. Bu derse ait konuların temelini vatan coğrafyası olduğu vurgulanmakta, diğer ülkelere ait coğrafya bilgilerinin ise ülkemiz ile olan ilişkileri nispetinde ele alınacağı söylenmektedir. Buradan hareketle bu derste milli bilinç değerinin önemli görüldüğü söylenebilir. Bu derse ait dördüncü ve beşinci sınıf düzeyinde verilen konular incelendiğinde ise hedef ve direktiflerde vurgulandığı üzere konuların

Türkiye coğrafyası mihveri etrafında yapılandırıldığı görülmektedir. Bu derse ait programda barış değerine yönelik bir ifadeye rastlanmamıştır (bkz. Tablo 3).

Programda yer verilen son sosyal bilgiler içerikli ders *Yurt Bilgisi*'dir. Bu ders için programda altı hedef belirlenmiştir. İlk hedefte “*Millet mefhumunu ve Türk Milletinin karakterini, ululuğunu, kudretini çocuklara kavratmak, Türk milletini sevdirmek, saydırmak, Türk askerini ve Türk ordusunu sevdirmek...*” (İP, 1936: 103) ifadelerine yer verilmiştir. Bu hedef -aynı Tarih ve Coğrafya dersleri gibi- Yurt Bilgisi dersinin de çocuklara milli bilinç aşılama da önemli görüldüğünü göstermektedir. Bu derse ait programın içeriğinde tıpkı Tarih dersinde olduğu gibi konuların dökümüne yer verilmemiş, fakat direktiflerin sonunda “*Bu dersin maddeleri, Bakanlıkça kabul edilen Yurt Bilgisi kitabının münderecatıdır [mündericat: içindekiler]*” (İP, 1936: s. 110) denilmektedir. Programda ayrıca bir konu listesi verilmeyerek bu açıklama ile yetinilmiştir. Direktifler kısmında da milli bilinç değerine doğrudan vurgu yapıldığı, barış değerine ise yer verilmediği görülmektedir (bkz. Tablo 3).

1936 tarihli İlkokul Programı daha önce yayınlanmış ilkokul programlarından farklı bir karaktere sahiptir. Bu programda ilkokulun hedefleri ve eğitim-öğretim ilkeleri saptanmış ve dersler bazında hedef ve açıklamalara yer verilmiştir. Bu programda yer verilen sosyal bilgiler muadili *Tarih*, *Coğrafya* ve *Yurt Bilgisi* derslerinde milli bilinç değerine yapılan vurgunun daha önceki programlarda yer alan muadil derslere göre daha ağırlıklı olduğu söylenebilir. Daha önceki programlardaki muadil derslerle ortak olan nokta ise, yine barış değerine yer verilmemiş olmasıdır (bkz. Tablo 3).

Bayri (2008) 1930'lerden sonra Türk tarih ve diline verilen ağırlığın arttığını belirtmekte ve bu değişimin Avrupa'daki ırkçı hareketlere paralel olarak ortaya çıktığını ve geliştiğini belirtmektedir. Bu değişimde Atatürk tarafından ortaya atılan Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi de etkili olmuştur. Üstel (2011) 1936 programında ilkokulun *milli yurttaş tipinin üretim merkezi* olarak tanımlandığını belirtmekte ve ilkokul eğitiminde *ideolojik pragmatizmin* egemen olduğunu iddia etmektedir. Bu programda -Üstel'in (2011) tespitiyle paralel bir şekilde- milliyetçi vurgunun yoğun olduğu ve pragmatik amaçlı olarak hazırlandığı söylenebilir. 1936 tarihli programda yer verilen sosyal bilgiler muadili Tarih dersinde dikkat çeken husus ise konuların özellikle İslamiyet öncesi Türk tarihi odaklı olarak verilmiş olmasıdır. 1926 ilkokul programıyla birlikte eğitimin dinsel öğelerden arındırılmaya çalışıldığı sürecin başladığı belirtilmişti. Bu programla bu süreç büyük oranda tamamlanmıştır. Bu değişimi en net şekilde Tarih programında görmekteyiz. Dolayısıyla bu derse ait programda sıkça vurgu yapılan milli bilinç değeri İslami öğelerden arındırılmıştır.

4. 1948 Tarihli İlkokul Programı

1948 İlkokul Programı 1926 ve 1936 programlarının geliştirilmiş bir şeklidir. Amaçlar daha detaylı ve gruplanmış bir haldedir (Arslan, 2000). Programın amaçları, ilkeleri ve açıklamalar; çocuğun bir vatandaş olarak kişiliğini her yönden bir bütün olarak geliştirmeyi amaç edinmiştir. Bu programda yer alan sosyal bilgiler muadili üç ders -bir önceki programda olduğu gibi- *Tarih, Coğrafya, Yurt Bilgisi*'dir.

1948 tarihli bu programda Milli eğitimin amaçları ve ilkokulun eğitim-öğretim ilkeleri yer almaktadır. Bu amaç ve ilkeler incelediğinde araştırma kapsamındaki değerlere yer verildiği tespit edilmiştir. Bu nedenden dolayı önce bu kısımlar, daha sonra ise sosyal bilgiler kapsamındaki derslerin programları incelenmiştir. Aşağıda bu programın araştırma kapsamında yer alan iki değere yer verme durumu tablo halinde verilmiştir.

Tablo 4.

1948 Tarihli Programda Milli Bilinç ve Barış Değerine Yer Verme Durumu

Dersler	Prg. Öğeleri ve Sınıflar	Milli Bilinç	Barış
	Milli Eğitimin Amaçları	↑ (+)	(-)
	İlkokulun Eğitim-Öğretim İlkeleri	↑ (+)	(-)
Tarih	Amaçlar	↑ (+)	(-)
	Açıklamalar	↑ (+)	(-)
	4 ve 5. Sınıf	→ (+)	(-)
Coğrafya	Amaçlar	↑ (+)	(-)
	Açıklamalar	↑ (+)	(-)
	4 ve 5. Sınıf	→ (+)	(-)
Yurttaşlık Bilgisi	Amaçlar	↑ (+)	(-)
	Açıklamalar	↑ (+)	(-)
	4 ve 5. Sınıf	↑ (+)	(-)

Programda milli eğitimin amaçları toplumsal, kişisel, insanlık münasebetleri ve ekonomik hayat bakımından olmak üzere dört başlık altında toplanmıştır. Toplumsal hayat sınıflamasında ilk hedef "*Türk milletinin bir evladı olmanın şerefini duyar ve sorumluluğunu kavrar*" (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 1948: 1) şeklinde verilmiştir. Bu hedef ifadesi bize bu programda -daha önceki programlarda olduğu gibi- milli bilinç değerine önem verildiğini göstermesi açısından önemlidir. Bu programda yer alan eğitim-öğretim ilkeleri incelendiğinde 1936 İlkokul Programı ile bir iki ufak nokta

hariç aynı olduğu görülmektedir. 1936 yılında kullanılan yazılı ifadeler yeni programda eşanlımları ile değiştirilmiş, cümle düşüklükleri ve yazım yanlışları düzeltilmiştir. Dolayısıyla 1936 programın ilgili bölümünde gördüğümüz milli bilinç değeri bu programda da vardır.

1948 tarihli bu programda yer verilen ilk sosyal bilgiler muadili ders *Tarih*'tir. Tarih dersine ait programda amaçlara, açıklamalara ve sınıflara göre konulara yer verilmiştir. Programda, Tarih dersi için altı amaç yer almaktadır. 1936 programında Tarih dersi için verilen hedef ifadesine benzer şekilde bu programda “*Çocuklara, şerefli bir geçmişi olan büyük bir milletin evlâtları olduklarını duyurarak, Türk ulusunun geleceğine olan güvenlerini artırmak ve onları Türk milletinin ülkülerini gerçekleştirmek için her fedakârlığı göze alabilecek bir karakterde yetiştirmek*” (MEB, 1948: 124) ifadesine yer verilmiştir. 1936 programındaki gibi Tarih dersine ait özel amaçların esasını yine milli bilinç değeri oluşturmaktadır. Öğrencilere inkılâpların ve Cumhuriyet rejiminin kavratılması, Türk kültürü ve tarihinin öğretilmesi (kültürel değerlerin aşılması) Tarih programının esasını meydana getirmektedir. Bu amaçlarla devletin resmi ideolojisi Tarih programına yansıtılmıştır.

Tarih dersine ait açıklamalar incelendiğinde, 1936 tarihli İlkokul Programı'nda aynı ders için verilmiş olan direktifler ile bazı farklılıklara rağmen aynı olduğu görülmektedir. Bu nedenle 1936 programındaki Tarih dersi için geçerli milli bilinç değeri, 1948 programında da aynen varlığını sürdürmektedir. Programda, dördüncü ve beşinci sınıflar için verilen konular incelendiğinde ise milli bilinç değerine dolaylı olarak yer verildiği, barış değerine ise vurgu yapılmadığı söylenebilir (bkz. Tablo 4).

1948 tarihli İlkokul Programı'nda, *Coğrafya* dersi için beş amaca yer verilmiştir. Bu beş amaç 1936 programındaki hedefler ile birebir aynıdır. Coğrafya dersi için bu programda yer alan açıklamalar da, 1936 tarihli İlkokul Programı'nda yer alan direktifler ile hemen hemen aynıdır. Bu nedenle 1936 programındaki Coğrafya dersi için geçerli milli bilinç değeri, 1948 programında da aynen varlığını sürdürmektedir. Dördüncü ve beşinci sınıf düzeyinde yer verilen Coğrafya dersi konuları da 1936 programı ile büyük oranda benzerdir. Coğrafya konularında dolaylı olarak milli bilinç değerine yer verildiği söylenebilir. Yine bu derse ait programda barış değerine yer verilmemiştir (bkz. Tablo 4).

Programda *Yurttaşlık Bilgisi* dersi için yedi amaç belirlenmiştir. 1936 programında yer alan aynı derse ait hedeflerde olduğu gibi “*Topluluk halinde yaşamının bir zaruret olduğunu, ulus kavramını ve Türk ulusunun karakterini öğrencilere kavratmak, onların Türk ulusuna, Türk askerine...*” (MEB, 1948: 147) ifadelerine yer verilmiştir. Bu amaç cümlesinden hareketle Tarih ve

Coğrafya derslerinde de var olan milli bilinç değerinin bu derste de önemli görüldüğü söylenebilir. 1948 programının Yurttaşlık Bilgisi dersine ait kısmında amaçların dışında açıklamalar ve sınıflara göre konular verilmiştir. Bu derse ait açıklamalar incelendiğinde milli bilinç değerine doğrudan vurgu yapıldığı, barış değerine ise yer verilmediği tespit edilmiştir (bkz. Tablo 4). Bu derse ait dördüncü ve beşinci sınıf konuları incelendiğinde milli bilinç değerine sıklıkla vurgu yapıldığı görülmektedir. Bu derse ait her iki sınıf düzeyindeki konu başlıklarına bakıldığında ise barış değerine yer verilmediği görülmektedir.

Daha önce de belirtildiği üzere 1948 İlkokul Programı, 1936 programının biraz daha geliştirilmiş şeklidir. Bu nedenle her iki programda da sosyal bilgiler muadili dersler ve içerikleri büyük oranda örtüşmektedir. Dolayısıyla her iki programda da milli bilinç ve barış değerlerine yer verme durumunun büyük oranda benzer olduğu söylenebilir (bkz. Tablo 3 ve 4).

Üstel (2011) 1948 tarihli İlkokul Programı'nda erken Cumhuriyet döneminden beri ilkokulun temel görevlerinden biri kabul edilen *millileşme* hedefinin sürdürüldüğünü belirtmektedir. İlkokulun milliyetçi ideolojiyi dayattığını ve programın milli amaçlar temelinde araçsallaştırıldığını vurgulamaktadır. Bu araçsallaştırma işinde sosyal bilgiler muadili derslerin ise özel bir konuma sahip olduğunu eklemektedir. Bu programda belirli derslerde - özellikle Yurttaşlık Bilgisi- demokrasi vurgusu olmasına rağmen barış değerine yer verilmediği görülmektedir. Bu program çok partili hayat olarak nitelediğimiz 1950'li yıllarda uygulanmış olmasına rağmen bir önceki dönemin (tek parti dönemi) anlayışını ve ideolojisini yansıtmaktadır. İlkokul programlarında yer verilen sosyal bilgiler muadili derslerin tek parti zihniyetinden kurtuluşu, 1962 tarihli İlkokul Programı Taslağı ile olmuştur.

5. 1962 Tarihli İlkokul Programı Taslağı

1962 tarihli İlkokul Programı Taslağı'nın ortaya çıkışı Türkiye'deki program geliştirme çalışmalarında önemli bir yere sahiptir. 1962 tarihli bu taslak programın içeriğinin düzenleniş biçimi, daha önce yayınlanmış olan ilkokul programlarından farklıdır. Bu programda, dördüncü ve beşinci sınıflarda okutulan Yurttaşlık Bilgisi, Tarih ve Coğrafya dersleri *Toplum ve Ülke İncelemeleri*; Tabiat Bilgisi, Aile Bilgisi ve Tarım-İş dersleri ise *Fen ve Tabiat Bilgisi* dersi başlığı altında birleştirilmiş ve bu iki ders birinci devrede okutulan *Hayat Bilgisi* dersi ile birlikte mihver dersler olarak kabul edilmişlerdir.

1962 tarihli İlkokul Programı Taslağı'nda milli eğitimin amaçlarına, ilköğretimin amaçlarına ve eğitim-öğretim ilkelerine yer verilmiştir. Bu nedenle önce bu program öğelerinde milli bilinç ve barış değerine yer verme durumu incelenmiş, daha sonra ise sosyal bilgiler muadili *Toplum ve Ülke İncelemeleri* dersinin programına geçilmiştir. Bu iki değer programda yer alma durumunu gösteren tablo aşağıda verilmiştir.

Tablo 5.*1962 Tarihli Taslak Programda Milli Bilinç ve Barış Değerine Yer Verme Durumu*

Dersler	Prg. Öğeleri ve Sınıflar	Milli Bilinç	Barış
	Milli Eğitimin Amaçları	↑ (+)	↑ (+)
	İlköğretimin Amaçları	↑ (+)	↑ (+)
	Eğitim-Öğretim İlkeleri	↑ (+)	(-)
Toplum ve Ülke İncelemeleri	Amaçlar	↑ (+)	↑ (+)
	Açıklamalar	↑ (+)	(-)
	4 ve 5. Sınıf	↑ (+)	(-)

1962 tarihli İlkokul Programı Taslağı'nda -yukarıda da belirtildiği üzere- milli eğitimin amaçlarına, ilköğretimin amaçlarına ve eğitim-öğretim ilkelerine yer verilmiştir. Taslağın Türk milli eğitiminin amaçları başlığının hemen altında milli bilinç değerine vurgu yapılan *milli eğitim ülküsü* belirtilmiştir:

Milli Eğitim ülkümüz, Türk milletinin bütün bireylerini kaderde, kıvançta ve tasada ortak, bölünmez bir bütün halinde milli bilinç etrafında toplamak; millî, ahlâkî, insanî üstün değerlerini geliştirmek; milletimizi hür düşüncenin sosyal zihniyetlerle demokratik düzenin hâkim olduğu, kişisel teşebbüse ve toplum sorumluluğuna değer veren bir anlayış içinde bilgi, teknik, güzel sanatlar ve ekonomi bakımından çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı haline getirmektir (MEB, 1962: 11).

Bu programda milli eğitimin amaçları toplumsal, kişisel ve ekonomik hayat yönünden olmak üzere üç başlık altında toplanmıştır. 1948 İlkokul Programı'nın milli eğitimin amaçları bölümünde yer alan insanlık münasebetleri bakımından başlığı bu programda yer almamaktadır. Ayrıca 1962 İlkokul Programı Taslağı'nda yer alan milli eğitim amaçları, 1948 programından ayrı bir görüşle saptanmıştır. 1962 tarihli taslak programda toplumsal yönden demokrasi ve insan haklarına daha fazla vurgu yapıldığı görülmektedir. Toplumsal bakımdan tanımlanan birinci amaç "*Türkiye Cumhuriyetinin, insan haklarına dayanan, millî demokratik, lâyik ve sosyal bir hukuk devleti olduğunu, Türkiye Devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bir*

bütün halinde bulunduğunu bilir ve Türk Milletinin bir ferdi olmanın şerefini duyar ve sorumluluğunu kavrar” (MEB, 1962: 11) şeklindedir. Bu amaç milli bilinç değerine vurgu yapıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca amaçlar kısmında *“Yurtta Sulh Cihanda Sulh ilkesine bağlıdır”* (MEB, 1962: 11) ifadesi yer almaktadır. Bu ifadeden hareketle şu ana kadar incelenen programlar içinde barış değerine ilk kez yer verildiği söylenebilir (bkz. Tablo 5).

1962 tarihli İlkokul Programı Taslağı, Türk milli eğitiminin genel amaçlarının ilköğretim basamağında, hangi çerçevede geliştirilmeye çalışılacağını açık olarak belirtmek için ilköğretimin amaçlarını getirmiştir (Güngördü-Güngördü, 1966). Bu amaçlar 1948 tarihli İlkokul Programı’nda yer almamaktadır. 1962 İlkokul Programı Taslağı’na göre ilköğretimin amaçları önce ilkokulun amacını saptamış ve sonrada bu amaca göre yetişmiş bir çocuğun kişiliğinin hangi niteliklere sahip olacağını belirtmiştir. Programda yer verilen *“Türkiye Cumhuriyetinin insan haklarına dayanan milli, demokratik, laik ve sosyal bir devlet olduğunu, Türkiye Devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün teşkil ettiğini ve dünya milletleri ailesinin şerefli ve yapıcı bir üyesi olduğunu çocuğa kavratmayı amaç bilir”* (MEB, 1962: 19) şeklinde verilen amaç cümlesinden -daha önceki ilkokul programlarında olduğu gibi- milli bilinç değerinin çok önemli görüldüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca ilköğretimin amaçlarında -aynı Türk milli eğitiminin amaçlarında olduğu gibi- barış değerine de vurgu yapılmıştır. Son amaç cümlesi *“Yurtta Sulh Cihanda Sulh ilkesine bağlıdır. Ve çağdaş uygarlık seviyesine ulaşma ülküsünü geliştirmeye çalışır”* (MEB, 1962: 20) şeklindedir.

1962 tarihli İlkokul Programı Taslağı’nda ilkokula yönelik 20 tane eğitim-öğretim ilkesi yer almaktadır. Bu ilkelerde özellikle değerler eğitiminin önemine yönelik vurgular olmasına karşın sadece milli bilinç değerine vurgu yapıldığı, barış değerine ise yer verilmediği tespit edilmiştir.

1962 tarihli İlkokul Programı Taslağı’nda yer alan Sosyal Bilgiler muadili ders yukarıda da belirtildiği gibi *Toplum ve Ülke İncelemeleri*’dir. 1962 taslak programının Hayat Bilgisi/Toplum ve Ülke İncelemeleri derslerine ait kısmında; amaçlar, açıklamalar, ders konularının işlenmesinde dikkat edilecek esaslar ve sınıflara göre konular yer almaktadır. 1962 tarihli İlkokul Programı Taslağı’na göre Hayat Bilgisi/Toplum ve Ülke İncelemeleri derslerinin amaçları sekiz madde halinde verilmiştir. Burada yer verilmiş olan amaçların tamamında milli bilinç değerine vurgu yapılmıştır. Yedinci amaç cümlesi *“Çocuğa uluslar ailesi içinde Türk Ulusuna düşen insanlık ödevlerini öğretmek, (Ne Mutlu Türküm Diyene, Yurtta Sulh, Cihanda Sulh) fikrini ve Birleşmiş Milletler*

ülküsünü benimsetmek” (MEB, 1962: 26) şeklindedir. Bu amaç cümlesi şu ana kadar incelenen iki değeri birleştirmesi bakımından önemlidir.

Hayat Bilgisi/Toplum ve Ülke İncelemeleri derslerinin işlenmesinde dikkat edilecek noktalar; Hayat Bilgisi ve Toplum ve Ülke İncelemeleri olmak üzere iki alt başlık altında verilmiştir. Toplum ve Ülke İncelemeleri başlığı altında ise konular esas alınarak dikkat edilecek noktalar belirtilmiştir. Gerek bu bölümde, gerekse sınıflar düzeyinde verilen konu başlıkları incelendiğinde yine milli bilinç değerine sıklıkla vurgu yapıldığı görülmektedir. Barış değerine yönelik ise doğrudan bir söylem tespit edilememiştir (bkz. Tablo 5).

1962 tarihli taslak programın giriş bölümünde yer verilen milli eğitimin amaçları ve ilköğretimin amaçları altında, incelenen iki değere sıklıkla vurgu yapıldığı ve bunların önemli görüldüğü söylenebilir. Bu programda yer alan sosyal bilgiler muadili Toplum ve Ülke İncelemeleri dersinde ağırlıklı olarak milli bilinç değerine vurgu yapıldığı, barış değerine ise sadece dersin amaçlar kısmında yer verildiği tespit edilmiştir (bkz. Tablo 5).

1962 tarihli taslak program çok partili hayata geçişten sonra yayınlanmış ilk ilkokul programı olma özelliğini taşımaktadır. Demokrat Parti iktidarı ile başlayan bu dönemde ABD ile açık bir yakınlaşma süreci başlamıştır. Sakaoglu (1992: 111)'na göre “*bu dönemdeki Türk-Amerikan yakınlaşması, eğitimdeki klasik batı örneği arayışlarını sona erdirmiş ve eğitimin tamamen Amerikan etkisine girmesini sağlamıştır*”. 1962 taslağı liberalleşme ve demokrasi anlayışımızda bir değişim yaşandığını göstermesi bakımından önemlidir. Bu değişimde ABD ile yakınlaşmanın yanında, 1961 Anayasa'sının getirdiği özgürlükçü ortam da etkili olmuştur. Bu programı daha önce yayınlanan ilkokul programlarından ayıran temel farklardan biri milli bilinç değerine yapılan vurgudaki değişimdir. Daha önceki programlarda yer alan milliyetçi söylem yumuşatılmış ve daha liberal bir anlayış benimsenmiştir. Bu programı daha önceki programlardan ayıran diğer farklılık ise ilk defa barış değerine yer verilmiş olmasıdır. Bu durum, dönemin özgürlükçü ve demokratik ortamının öğretim programlarına yansıtıldığını göstermesi bakımından önemlidir.

6. 1968 Tarihli İlkokul Programı

Bu program Talim ve Terbiye Kurulu'nun 1 Temmuz 1968 gün ve 171 sayılı kararı ile kabul edilmiştir (Tazebay-Çelenk vd., 2000; Cicioğlu, 1985). Bu program Cumhuriyet döneminde yayınlanmış ilkokul programları arasında en önemli ve en uzun ömürlü olanıdır.

1962 tarihli taslak programda Toplum ve Ülke İncelemeleri adını taşıyan ders 1968 tarihli İlkokul Programı'nda *Sosyal Bilgiler* olmuştur. Bu programda Türk milli eğitiminin amaçları, ilköğretimin amaçları, ilkokulun eğitim ve öğretim ilkeleri ve programın uygulanmasıyla ilgili genel esaslara yer verilmiştir. Bu nedenle öncelikle bu kısımlarda araştırma kapsamındaki iki değere yer verme durumu incelenmiş, daha sonra ise sosyal bilgiler programının analizine geçilmiştir. Bu iki değer 1968 programındaki durumunu gösteren tablo aşağıda verilmiştir.

Tablo 6.

1968 Tarihli Programda Milli Bilinç ve Barış Değerine Yer Verme Durumu

Dersler	Prg. Öğeleri ve Sınıflar	Milli Bilinç	Barış
	Milli Eğitimin Amaçları	↑ (+)	↑ (+)
	İlköğretimin Amaçları	↑ (+)	↑ (+)
	Eğitim-Öğretim İlkeleri	↑ (+)	(-)
Sosyal Bilgiler	Amaçlar	↑ (+)	(-)
	Açıklamalar	↑ (+)	(-)
	4 ve 5. Sınıf	↑ (+)	(-)

1968 İlkokul Programı'nda yer alan milli eğitimin amaçları ve ilköğretimin amaçları, 1962 tarihli İlkokul Programı Taslağı ile aynıdır. Bu amaçlar üzerinde herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Yine bu programda, 1962 tarihli İlkokul Programı Taslağı'nın Türk milli eğitiminin amaçları başlığının hemen altında yer alan milli eğitim ülküsü, aynı şekilde yer almaktadır. Dolayısıyla 1962 taslak programında yer verilen milli bilinç ve barış değerleri bu programda da aynen yer almaktadır (bkz. Tablo 6).

1968 tarihli İlkokul Programı'nda yirmi üç eğitim-öğretim ilkesi yer almaktadır. Bu ilkelerin birçoğu 1936 ve 1948 tarihli İlkokul Programlarında, ayrıca 1962 tarihli İlkokul Programı Taslağı'nda da bulunmaktadır. İlkeler açısından incelendiğinde 1968 programının -1962 taslağı gibi- milli bilinç değerine "*Millet, hayatı ve geleceği için gerekli gördüğü bütün değerleri ve ülküleri yurttaşlara aşlamayı her şeyden önce ilkokuldan bekler*" (MEB, 1969: 9) şeklinde vurgu yapılmıştır. Ayrıca birinci ilke şu şekildedir:

Çocukların, milli varlığın birer uzvu olduğu, ileride hangi mesleğe girerlerse girsinler, milli ödevlerini başaracak, milli ülkülerini gerçekleştirecek birer Türk yurttaşı olarak yetiştirilmeleri gerektiği hatırdan çıkarılmamalıdır... Bu suretle öğrencilere yurt ve millete sevgi, bağlılık ve hizmet aşkı aşlamak memleket meselelerine karşı kendilerinde ilgi ve hassasiyet uyandırmaktır.

Mesela. Sosyal Bilgiler dersinde öğretmenin görevi birtakım bilgileri sadece öğretmekten ibaret değil, tarihin eski zamanlarından beri Türk milletinin bağımsız yaşadığını başka milletlere kültürünü yayarak onlara hayatın her yönünde güzel örnekler verdiğini... (MEB, 1969: 9).

Yukarıda verilmiş olan alıntıda, çocuklara vatan ve millet sevgisi ile hizmet aşkının aşılabilmesi için özellikle Sosyal Bilgiler dersinin çok önemli olduğu belirtilmiş olup, bu derse yüklenen misyonu göstermesi bakımından önemlidir. Bu program Cumhuriyet dönemi ilkökul programları içinde milli bilinç değerine en çok yer veren programdır.

Sosyal Bilgiler dersine ait amaçlar incelendiğinde, ilk defa olarak sosyal bilgilere ait amaçların oldukça ayrıntılı olarak hazırlandığı görülmektedir. 1962 tarihli İlkokul Programı Taslağı'nda yer alan Toplum ve Ülke İncelemeleri dersine ait amaçlar sayı/içerik yönünden oldukça sınırlı iken, bu programda amaçlar geniş bir yelpaze içinde ve ayrıntılı olarak verilmiştir. Bu derse ait amaçlar incelendiğinde milli bilinç değerine ağırlıklı olarak vurgu yapıldığı, barış değerine ise yer verilmediği tespit edilmiştir.

1968 programında, Sosyal Bilgiler dersine ait açıklamalar otuz bir madde olarak verilmiştir. Sekizinci maddede "*Sosyal Bilgilerde öğrencilerin, milletimize karşı güven ve takdir duygularını kuvvetlendirmek için gereken gayret harcanmalı ve Atatürk'ün 'Türk Öğün, Çalış, Güven' ve 'Ne mutlu Türküm diyene' sözleri bu çalışmaların temeli olmalıdır.*" (MEB, 1969: 66) ifadelerine yer verilmiştir. Atatürk'ün sözlerine dayanan bu direktif Sosyal Bilgiler dersine yüklenen misyonu göstermektedir. Çocuklara milli bilincin kazandırılması programın temel amaçlarından biri, belki en önemlisi olarak addedilmiştir. Bu kısımda barış değerine yönelik bir vurgu tespit edilmemiştir. Programda dördüncü ve beşinci sınıflar için verilen ünite ve konular incelendiğinde ise milli bilinç değerinin izlerini görmek mümkündür. Çünkü içerikte yer verilen konular Türk tarihi ve medeniyeti mihveri etrafında yapılandırılmıştır. Barış değerine ise doğrudan yer veren bir konu tespit edilememiştir (bkz. Tablo 6).

1968 tarihli programın giriş bölümünde sıklıkla milli bilinç değerine vurgu yapıldığı, barış değerine de nispeten yer verildiği görülmektedir. Bu programda yer verilen Sosyal Bilgiler dersinde ise milli bilinç değerinin programın her yerinde (amaçlar, açıklamalar ve konular) önemli görüldüğü, barış değerine ise vurgu yapılmadığı tespit edilmiştir (bkz. Tablo 6).

1968 programında yer verilen *Sosyal Bilgiler* dersinin yapı ve içeriği, 1962 programındaki *Toplum ve Ülke İncelemeleri* dersi ile büyük oranda

örtüşmektedir. 1962 programı gibi bu programda da liberalleşme ve demokrasinin izleri görülmektedir. Üstel (2011) 1968 programında demokrasi vurgusunun yanında 1948 programında devralınan Türk etosunun [mili bilinç anlayışının] da korunmaya çalışıldığını belirtmektedir. Bu açıdan programa bakıldığında, 1936 ve 1948 programlarında var olan Türk milletine yönelik büyüklük ve üstünlük iddiasının bu programda da sürdürüldüğü söylenebilir. Program, bu noktada bir tezat içindedir. Bir yandan insan hakları ve demokrasiye vurgu yapmakta, diğer yandan ise Üstel'in (2011) ifadesiyle *Türk Milleti* eksenli cemaatçi anlayışını sürdürmektedir. 1962 ve 1968 programlarında ortak olan diğer bir nokta ise bir önceki dönemde (Tek parti dönemi) görülen İslami unsurlardan arındırılmış milliyetçilik anlayışından vazgeçilmiş olmasıdır. Her iki programda da, İslamiyet sonrası Türk tarih ve medeniyetine ayrılan konularda bir artışın olduğu gözlenmektedir.

7. 1998 Tarihli Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı

Bu program, ilköğretim bütünlüğü esasına göre hazırlanmış ilk Sosyal Bilgiler dersi öğretim programı olup, ilköğretim okulu dördüncü ve yedinci sınıflar arasında okutulmaktadır. Programda, genel amaçların yanında, sınıflara göre ve üniteler esas alınarak özel amaçlara yer verilmiştir. 1998 tarihli bu programın gerek giriş kısmında (amaçlar ve açıklamalar), gerekse sınıflar bazında verilen ders programında milli bilinç ve barış değerine yer verme durumunu gösteren tablo aşağıda verilmiştir.

Tablo 7.

1998 Tarihli Programda Milli Bilinç ve Barış Değerine Yer Verme Durumu

Dersler	Prg. Öğeleri ve Sınıflar	Milli Bilinç	Barış
Sosyal Bilgiler	Genel Amaçlar	↑ (+)	(-)
	Açıklamalar	↑ (+)	↑ (+)
	4 ve 5. Sınıf	↑ (+)	(-)

Programın genel amaçlarından ilkinde “Ailesine, milletine, vatanına, Atatürk inkılâp ve ilkelerine bağlı, çalışkan, araştırmacı, özverili, erdemli, girişimci iyi insan, iyi vatandaş olarak yetişirler.” (MEB, 1998: 537) ifadesine yer verilmiştir. Bu hedef milli bilinç değerine yapılan vurguyu göstermesi açısından önemlidir.

Programın girişinde kırk üç açıklama maddesi yer almaktadır. İkinci maddede “Her fırsattan yararlanarak öğrencilere, Atatürk’ün ‘Yurtta Sulh, Cihanda Sulh.’ ilkesinin ve devletin bağımsızlığının, yurt ve millet

bütünlüğünün ancak güçlü olmakla sürdürülebileceği bilinci kazandırılır.” (MEB, 1998: 539) denilmektedir. Hemen devamında verilen üçüncü madde de ise “Toplumun bireyi olan öğrencilerin güven duygularını kuvvetlendirmek için Atatürk’ün ‘Türk, övün, çalış, güven.’ ve ‘Ne mutlu Türküm diyene!’ sözleri temel alınır.” (MEB, 1998: 539) söylemi yer almaktadır. Bu söylemlerden hareketle Cumhuriyet dönemi ilkokul programlarının hepsinde olduğu gibi bu programda da milli bilinç değerine vurgu yapıldığı söylenebilir. Bu programda da -aynı 1962 ve 1968 programlarında olduğu gibi- Yurtta Sulh, Cihanda Sulh ilkesine önem verilmesinin gerekliliği belirtilmiştir. Programda dördüncü ve beşinci sınıf düzeylerinde yer verilen ünite ve konular incelendiğinde ise milli bilinç değeri uyarınca tarih konularının Türk tarihi, coğrafya konularının ise Türkiye coğrafyası etrafında yapılandırıldığı görülmektedir. Barış değerine yönelik ise doğrudan bir söylem tespit edilememiştir.

1998 tarihli Sosyal Bilgiler dersi öğretim programında -daha önce incelenen 1962 ve 1968 programlarında olduğu gibi- milli bilinç değerine sıklıkla vurgu yapıldığı görülmektedir. Barış değerine ise -yine daha önce incelenen iki programda olduğu gibi- belirli kısımlarda ve daha az oranda değinildiği tespit edilmiştir (bkz. Tablo 7).

1998 tarihli sosyal bilgiler programının yayınlandığı dönemde hem Türkiye hem de dünyada çok önemli değişme ve gelişmeler olmuştur. Bayri (2008) çalışmasında 1980’li yıllardan itibaren küreselleşme olgusunun etkisiyle ulusal kimliğin tartışmaya açıldığını belirtmektedir. Yine küreselleşmenin etkisiyle vatandaşlık kurumunun ve onun değerlerinin sorgulanmaya başladığını da eklemektedir. Üstel (2011: 278) ise “1980’lerle birlikte 1940’ların sonuna kadar hâkim olan ‘militan yurttaşlık’ algı ve söylemine geri dönüş” yaşandığını belirtmektedir.

Bu geri dönüşte etkili olan unsurlardan biri de küreselleşme olgusunun ulusal kimliğe yönelik bir tehdit olarak algılanması olabilir. 1980’li yılların ortalarında ortaokullara (ilköğretim II. kademe) yönelik yayınlanan *Milli Tarih* ve *Milli Coğrafya* gibi sosyal bilgiler muadili derslerin programlarında milli bilinç değerine vurgunun çok aşırı şekilde yer aldığı görülmektedir (Keskin, 2011). Copeaux (2003) ve Bayri (2008) tarafından belirtildiği üzere bu dönemde Türklük ile İslamiyet inancı kaynaştırılarak *Türk-İslam Sentezi* olarak nitelenen yeni bir anlayış benimsenmiştir. Aslında bu anlayışın temelinin 1962 ve 1968 programları ile atılmaya başlandığını söylemek gerekir. Bu iki programda -daha öncede belirtildiği üzere- İslamiyet sonrası Türk tarih ve medeniyetine yönelik konularda bir artış olduğu gözlenmektedir. Türk- İslam Sentezi anlayışının 1998 tarihli sosyal bilgiler programında devam ettiği söylenebilir.

8. 2004 Tarihli Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı

2004 yılında yayınlanan ve 2004–2005 öğretim yılında pilot uygulaması yapılan Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı 2005–2006 öğretim yılında tüm Türkiye’de uygulanmaya başlanmıştır⁵. Bu program tamamen öğrenci ve etkinlik merkezli olarak hazırlanmıştır. Oluşturmacı (constructivizm) yaklaşımın hâkim olduğu program, diğer gelişmiş ülkelerde (özellikle ABD) uygulanan programlarla büyük benzerliklere sahiptir (Keskin, 2008).

Daha önceki sosyal bilgiler programlarında açıkça belirtilmeyen değerler, bu programda doğrudan ifade edilmiştir. Programda değerlerin özellikleri şöyle sıralanmıştır (MEB 2004: 5):

1. Değerler toplum ya da bireyler tarafından benimsenen birleştirici olgulardır.
2. Toplumun sosyal ihtiyaçlarını karşıladığına inanılan ölçütlerdir.
3. Sadece bilinç değil duygu ve heyecanları da ilgilendiren yargılardır.
4. Değerler bireyin bilincinde yer alan ve davranışı yönlendiren güdülerdir.
5. Değerlerin normlardan farkı normlardan daha genel ve soyut bir nitelik taşımasıdır. Değer normu da içerir.

2004 tarihli programda yer verilen değerler şunlardır (MEB, 2004: 5):

○ Adil olma	○ Hoşgörü
○ Aile birliğine önem verme	○ Misafirperverlik
○ Bağımsızlık	○ Sağlıklı olmaya önem verme
○ Bilimsellik	○ Saygı
○ Çalışkanlık	○ Sevgi
○ Dayanışma	○ Sorumluluk
○ Duyarlılık	○ Temizlik
○ Dürüstlük	○ Vatanseverlik
○ Estetik	○ Yardımseverlik

⁵ 2005–2006 öğretim yılında ve ilköğretime yönelik olarak uygulamaya konulan yeni programlarda kademeli bir anlayış belirlenmiştir. İlk yıl (2005–2006 öğretim yılı) sadece ilköğretim I. kademe (1–5. sınıflar) için yürürlüğe giren programlar, sonraki senelerde tüm ilköğretime kapsayacak şekilde kademeli olarak uygulanmaya başlanmıştır.

Ayrıca yukarıda verilmiş olan program değerleri esas alınarak her sınıf düzeyinde öğrenme alanları için doğrudan verilecek değerler belirtilmiştir. Sınıflara göre bu değerleri gösteren tablo aşağıda verilmiştir.

Tablo 8.

2004 Tarihli İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı 'nda Sınıflara Göre Doğrudan Verilecek Değerler

ÖĞRENME ALANI	SINIFLAR	
	4. Sınıf	5. Sınıf
Birey ve Kimlik	Duygu ve düşüncelere saygı, Hoşgörü	Sorumluluk
Kültür ve Miras	Türk büyüklerine saygı, Aile birliğine önem verme, Vatanseverlik	Estetik
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Doğa sevgisi	Doğal çevreye duyarlılık
Üretim, Tüketim ve Dağıtım	Temizlik ve Sağlıklı olmaya önem verme	Çalışkanlık
Bilim, Teknoloji ve Toplum	Bilimsellik	Akademik dürüstlük
Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler	Yardımsızlık	Dayanışma
Güç, Yönetim ve Toplum	Bağımsızlık	Adil Olma, Bayrağa ve İstiklâl Marşı'na saygı
Küresel Bağlantılar	Misafirperverlik	Tarihsel mirasa duyarlılık

Kaynak: Keskin, 2008: 310

Yukarıdaki tabloda verilmiş olan değerler incelendiğinde milli bilinç değerine doğrudan yer verilmediği görülmektedir. Bu değer muadil veya alt değerleri olarak nitelendirebileceğimiz Türk büyüklerine saygı, vatanseverlik, tarihsel mirasa duyarlılık, bayrağa ve İstiklâl Marşı'na saygı değerlerine yer verildiği görülmektedir. Barış değeri ise dördüncü ve beşinci sınıf düzeyinde yer almamakta olup, araştırma kapsamı dışında tutulan yedinci sınıfın son ünitesinde verilmiştir.

2004 tarihli bu program incelendiğinde daha önceki Sosyal Bilgiler ve Tarih programlarında gördüğümüz milli bilinç değerine oldukça vurgu yapıldığı görülmektedir. Fakat özellikle hazırlanan ders kitapları ve programın sınıflar bazındaki içeriği incelendiğinde milliyetçilik anlayışında bir değişimin olduğu söylenebilir. Ertürk (2006) yaptığı çalışmada 2004 yılında yayınlanan sosyal bilgiler programına yönelik hazırlanmış ders kitaplarında milli kimliğe ilişkin büyüklük ve yücelik iddiasının azaldığını belirtmektedir. Eski programda yer alan milliyetçi söylem yerine, yeni programda insan haklarına ve farklılıklara saygı, okullardaki ilişkilerin demokratikleştirilmesi gibi Avrupa Birliği'nin eğitimle ilgili kriterlerine uygun yaklaşımlara yer verilmiştir. Yeni program ve ders kitaplarında, milli değerlerin yanında evrensel değerleri de içeren daha liberal bir milliyetçilik anlayışı öne çıkmıştır. İlk örneğini 1962 programında

yer alan Toplum ve Ülke İncelemeleri dersinin içeriğinde gördüğümüz liberal milliyetçilik anlayışının bu programla tam olarak uygulama sahasına girdiği söylenebilir.

SONUÇLAR VE TARTIŞMA

Sosyal Bilgiler, ilköğretim düzeyinde okutulan temel derslerden biri olup, geçmişten günümüze vatandaşlık eğitiminde bir araç olarak görülmüştür. Bu nedenle her ülke bu ders kapsamında öğrencilere vereceği değerleri hazırlamış oldukları eğitim ve öğretim programlarına yansıtmaktadır. Ülkemizde uygulanan sosyal bilgiler programlarında yer verilen bu değerler incelendiğinde, birçoğunun resmi devlet ideolojisiyle örtüştüğü ve onun izlerini taşıdığı görülmektedir. Bu çalışmada, ülkemizdeki politik ve ideolojik anlayış ve değişimin net olarak görülmesini sağlayan iki değer (milli bilinç ve barış), ilkokul sosyal bilgiler öğretim programları odaklı olarak tarihsel süreçte incelenmiştir. Araştırma bulgularından hareketle Cumhuriyetin ilanından günümüze Sosyal Bilgiler dersinin çocuklara milli bilinç aşılama bir araç olarak düşünüldüğü sonucuna varılmıştır. İncelenen ilkokul sosyal bilgiler öğretim programlarının tamamında bu değer var olduğu tespit edilmiştir. 1924 tarihli programda sosyal bilgiler muadili derslerin içerikleri incelendiğinde bu değer ekonomi odaklı olarak yapılandırıldığı görülmektedir. Bu değere yapılan vurgu yeni bir ulus-devlet sürecinin başladığının da kanıtıdır. 1926 tarihli programda ise bu değere yönelik vurgunun daha da arttığı gözlenmektedir. Bayrı (2008) 1930'lu yıllara kadar Türk olmak için yeterli ve gerekli koşulun Türk dilini, kültürünü ve ülküsünü içselleştirmek olduğunu belirtmektedir. Bu dönemde (1923-1930 arası) eğitimin aşamalı bir şekilde İslami unsurlardan arındırılmaya çalışıldığı da bilinmektedir.

1930'lu yıllara gelindiğinde ilkokul sosyal bilgiler programlarında yer verilen milli bilinç değerinde bir değişimin olduğu görülmektedir. Bu dönemde yayınlanan 1936 programında Türk tarih ve diline verilen ağırlığın arttığı gözlenmektedir. Bayrı (2008) bu değişimin Avrupa'daki ırkçı hareketlere paralel olarak geliştiğini belirtmektedir. Bu değişimde Atatürk tarafından oluşturulan *Türk Tarih Tezi* ve *Güneş Dil Teorisi* de etkili olmuştur. Üstel (2011) bu dönemde ilkokulların *milli yurttaş tipinin üretim merkezi* haline geldiğini ve *ideolojik pragmatizmin* hâkim olduğunu belirtmektedir. Bu program Üstel'in (2011) söylemini doğrular niteliktedir. Ayrıca bir önceki dönemde başlayan eğitimin İslami unsurlardan arındırılması sürecinin bu programla tamamlandığı da anlaşılmaktadır. Özellikle Tarih derslerinde yer verilen konular incelendiğinde ağırlığın İslamiyet öncesi Türk tarih ve medeniyetine odaklandığı görülmektedir. Bir sonraki ilkokul programımız 1948 tarihli olup, tek parti ideolojisinin devam ettiğini göstermektedir. Üstel (2011)

bu programla erken Cumhuriyet döneminden beri ilkokulun temel görevlerinden biri kabul edilen *millileşme* hedefinin sürdürüldüğünü belirtmektedir. Her iki programda da ilkokul milliyetçi ideolojiyi dayatmakta ve programlar milli amaçlar temelinde araçsallaştırılmaktadır.

Çok partili hayata geçişten sonra yayınlanan ilk ilkokul programı 1962 tarihli olup, taslak bir programdır. Bu taslak program 1968 tarihinde düzenlenerek son şeklini almıştır. Dolayısıyla her iki programda benzer karakterdedir. 1962 taslağında yer verilen sosyal bilgiler muadili ders *Toplum ve Ülke İncelemeleri*'dir. Bu derse ait programda demokrasi ve insan haklarına yapılan vurgunun arttığı ve daha liberal bir milliyetçilik anlayışının benimsendiği görülmektedir. Sakaoglu (1992) bu değişimi Türk-ABD yakınlaşmasına bağlamakta ve eğitimde klasik batı örneği arayışlarının sona erdiğini belirtmektedir. Bu değişimde 1962 Anayasası'nın getirdiği özgürlükçü ortamın da etkili olduğu söylenebilir. Bu program, liberalleşme ve demokrasi anlayışımızda bir değişim olduğunu da göstermektedir. 1968 programına gelindiğinde, 1962 programında Toplum ve Ülke İncelemeleri adıyla var olan ders *Sosyal Bilgiler* olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu programda milli bilinç değerine yoğun bir şekilde vurgu yapıldığı tespit edilmiştir. Bu programda da liberalleşme ve demokrasinin izlerini görmekteyiz. Her iki programda yer verilen tarih konuları karşılaştırıldığında -bir önceki dönemden farklı olarak- İslamiyet sonrası Türk tarihine ayrılan payın arttırıldığı görülmektedir. Üstel (2011) her iki programda da insan hakları ve demokrasiye yönelik vurgunun varlığına rağmen, Türk milleti eksenli cemaatçi anlayışın sürdüğünü belirtmektedir.

1980'li yıllara gelindiğinde küreselleşmenin etkisiyle ulusal kimlik tartışmaya açılmış ve vatandaşlık kurumu ile onun değerleri sorgulanmaya başlanmıştır (Bayrı, 2008). Bu dönemde yayınlanmış ilk sosyal bilgiler programı 1998 tarihlidir. Bu programda -daha önceki 1962 ve 1968 programlarına benzer şekilde- milliyetçi vurgunun olduğu görülmektedir. Üstel (2011) 1980'lerle birlikte 1940'larda hakim olan militan yurttaşlık algı ve söylemine geri dönüş yaşandığını belirtmektedir. Bu söylem 1980'li yılların ortalarında hazırlanan ortaokul Milli Tarih ve Milli Coğrafya dersleri düşünüldüğünde doğru kabul edilebilir (Keskin, 2011). Fakat 1940'lı yıllardaki milliyetçilik vurgusu ise 1980'li yıllardaki birbirinden farklıdır. Daha önce de belirtildiği üzere 1940'lı yıllardaki milliyetçilik algısı İslami unsurlardan arındırılmıştır. Copeaux (2003) ve Bayrı (2008) 1980'li yıllardan itibaren Türklük ile İslamiyet inancının kaynaştırılarak *Türk-İslam Sentezi* anlayışının benimsendiğini belirtmektedir. Fakat bu geçişin 1962 ve 1968 programlarıyla başladığını söylemek daha doğrudur.

2000'li yıllara gelindiğinde küreselleşme olgusunun hazırlanan öğretim programlarına yansıtıldığı görülmektedir. Bu dönemde uygulamaya giren 2004

tarihli sosyal bilgiler programında bu değişim net olarak tespit edilebilmektedir. Bu programda -daha önce incelenen tüm ilkokul sosyal bilgiler öğretim programlarında olduğu gibi- milli bilinç değerine sıklıkla vurgu yapıldığı gözlenmektedir. Fakat milliyetçilik anlayışında bir değişimin olduğu da söylenebilir. Ertürk (2006) 2004 programına uygun olarak hazırlanmış ders kitaplarını incelediği çalışmasında, milli kimliğe ilişkin büyüklük ve yücelik iddiasının azaldığını belirtmektedir. Bu programda daha liberal bir milliyetçilik anlayışı hakimdir. İlk örneğini 1962 taslağında gördüğümüz liberal milliyetçilik anlayışı bu programla tam olarak uygulama sahasına girmiştir. Ertürk (2006) yine bu programda homojen bir millet tanımı yapılmadığını ve çoğu yerde millet yerine toplum kavramının kullanıldığını belirtmektedir. Buradan hareketle yeni programda, çok kültürlü eğitime geçiş için ilk adımın atıldığı da söylenebilir.

Araştırmada tarihsel süreçte incelenen ikinci değer barıştır. Bu değer 1960'lı yıllara kadar hazırlanan sosyal bilgiler programlarında doğrudan veya dolaylı olarak yer almadığı tespit edilmiştir. Barış değerine ilk vurgunun yapıldığı program 1962 tarihli İlkokul Programı Taslağı'dır. Niçin ilk defa bu programda barış değerine yer verilmiştir? Bilindiği üzere 1960'lı yıllarda ülkemizde çok partili hayata geçilmiştir. Taslak programdan bir sene önce hazırlanan anayasamız hak ve özgürlükler noktasında oldukça esnektir ve bu durum özgürlükçü bir ortamın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Sakaoğlu'na (1992) göre ise bu dönemde yaşanan Türk-Amerikan yakınlaşmasının doğal bir sonucudur. Taslak programda barış değerine yapılan vurgunun sınırlı olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Taslağın giriş kısmında verilen amaçlarda ve sosyal bilgiler muadili *Toplum ve Ülke İncelemeleri* dersinin hedeflerinde bu değere rastlanmakta olup, programın diğer kısımlarında bu değere yönelik bir vurguya rastlanmamıştır. Daha sonra yayınlanan programların tamamında (1968, 1998 ve 2004 tarihli) bu değere yönelik vurguların olduğu tespit edilmiş olup, bunlarda vurgu sadece programların giriş kısmı ile sınırlı kalmaktadır. Barış değerinde ise dönemlere göre bir değişimin olmadığı ve vurgunun genellikle Atatürk'ün '*Yurtta sulh, Cihanda sulh*' sözlerine yer verilerek yapıldığı görülmektedir.

İlkokul programlarında yer verilen Sosyal Bilgiler ve muadil derslerin, günümüzde oldukça tartışılan milli bilinç ve barış değerine yer verme durumunun tarihsel süreçte incelendiği bu çalışmanın bazı sınırlılıkları mevcuttur. İlk sınırlılık araştırmanın iki değeri (milli bilinç ve barış) temel alması, ikincisi ise sadece bir ders (Sosyal Bilgiler) odaklı olmasıdır. Bu iki değer farklı derslere ait programlarda (Hayat Bilgisi, Türkçe ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi gibi) ne ölçüde yer aldığı bilinmemektedir. Bu açıdan farklı derslerde bu iki değere ne oranda ve nasıl yer verildiği araştırılarak, bunlarla

sosyal bilgiler programları karşılaştırılabilir. Bu araştırmanın kapsamı dışında yer alan farklı değerlerin, tarihsel süreçte sosyal bilgiler programlarında nasıl yer bulduğu konusu da araştırmaya değerdir.

Çalışmada, sosyal bilgiler ve muadil derslere ait programlarda yer verilen milli bilinç ve barış değerinin yayınlandığı dönemin politik ve ideolojik anlayışını yansıttığı tespit edilmiştir. Bu yansıma *milli bilinç* değerinde daha belirgindir. Farklı değerler ele alınarak, sosyo-politik olay ve uygulamaların programlara yansıma düzeyini tespit etmeye yönelik çalışmalar yapılabilir. Bu tip çalışmalar, geçmişten dersler çıkarmanın yanında gelecekteki eğitim uygulamalarına ve program geliştirme çalışmalarına yön verebilir.

KAYNAKÇA

- AKBABA ALTUN, S. (2003). “Eğitim Yönetimi ve Değerler”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (1), 7–18.
- AKPINAR, B. ve AYDIN, K. (2007). “Türkiye ve Bazı Ülkelerin Eğitim Reformlarının Karşılaştırılması”, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi (DAUM)*, 6(1), 82–88.
- ARSLAN, M. (2000). “Cumhuriyet Dönemi İlköğretim Programları ve Belli Başlı Özellikleri”, *Milli Eğitim Dergisi*, 146, 42-48.
- AYDIN, M. (2003). “Gençliğin Değer Algısı: Konya Örneği”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(3), 121–144.
- BAYRİ, H. (2008). *Türkiye’de Kimlik Siyaseti Sorunu ve Ulusal Kimlik (1980 Sonrası Döneme Sosyo-Politik Bir Bakış)*. Yayınlanmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- BORATAV, K. (1997). İktisat Tarihi (1908–1980). S. Akşin (Ed.), *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908–1980* içinde (s. 265-356). Cem Yayınevi: İstanbul.
- CİCİOĞLU, H. (1985). *Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Ortaöğretim (Tarihi Gelişimi)*. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları: Ankara.
- COPEAUX, E. (2003). Türkiye’de 1931-1932 Arasında Tarih Ders Kitapları. O. Köymen (Ed.), *Tarih Eğitime Eleştirel Yaklaşımlar* içinde (s. 107-113). Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları: İstanbul.
- COŞKUN, S. (2008). Çocuk ve Barış: Çocuklar Nasıl Bir Dünya İstiyor?. M. Safran ve D. Dilek (Ed.), *21. Yüzyılda Kimlik, Vatandaşlık ve Tarih Eğitimi* içinde (s. 286-301). Yeni İnsan Yayınevi: İstanbul.

- COŞKUN KESKİN, S. ve KESKİN, Y. (2009). “Cumhuriyet Dönemi İlkokul (İlköğretim I. Kademe) Sosyal Bilgiler ve Onun Kapsamına Giren Ders Programlarında Bir Değer Olarak “Barış”ın Yeri”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 7(17), 69-92.
- DİLEK, D. (2007). *Tarih Derslerinde Öğrenme ve Düşünce Gelişimi*. Pegem A Yayıncılık: Ankara.
- DOĞANAY, A. (2006). Değerler Eğitimi. C. Öztürk (Ed.), *Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi Yapılandırmacı Bir Yaklaşım* içinde (s. 256-286). Pegem A Yayıncılık: Ankara.
- EKŞİ, H. (2003). T’emel İnsani Değerlerin Kazandırılmasında Bir Yaklaşım: Karakter Eğitimi Programları”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(1), 79–96.
- ERDEN, M. (2000). *Sosyal Bilgiler Öğretimi*. Alkım Yayınevi: İstanbul.
- ERTÜRK, E. (2006). *Ders Kitaplarında Toplum, Yurttaşlık, Vatansızlık ve Ekonomi Anlayışının Dönüşümü: 1997 ve 2004 İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders Kitapları Üzerine Bir İçerik Analizi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- GÖKALP, E. (2007). “Milliyetçilik: Kuramsal Bir Değerlendirme”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 279-298.
- GÜNDOĞAN, A. O. (2007). Ben ve Öteki: Değerler Dünyasının Gerginliği. R. Kaymakcan, S. Kenan, H. Hökekleli, Ş. Arslan ve M. Zengin (Ed.) *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu* içinde (s. 71-80). DEM Yayınları: İstanbul.
- GÜNGÖR, E. (2000). *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*. Ötüken Neşriyat: İstanbul.
- GÜNGÖRDÜ, K. ve N. GÜNGÖRDÜ, N. (1966). *Yeni İlkokul Programı Uygulama Kılavuzu ve Program Geliştirme Tarihçesi*. Acar Matbaası: İstanbul.
- İlk Mekteplerin Müfredat Programı* [İMMP]. (1924). Maarif Vekaleti İlk Tedrisat Dairesi. Matbaa-i Amire: İstanbul.
- İlkmektep Müfredat Programı* [İMMP]. (1930). Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti. Devlet Matbaası: İstanbul.
- İlkokul Programı* [İP]. (1936). T.C. Kültür Bakanlığı. Devlet Basımevi: İstanbul.
- KAN, Ç. (2009). “Değişen Değerler ve Küresel Vatandaşlık Eğitimi”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 17(3), 895-904.

- KAPLAN, İ. (2009). *Türkiye’de Milli Eğitim İdeolojisi*. İletişim Yayınları: İstanbul.
- KAPTAN, S. (1991). *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri* (gel.11.bs). Tekışık Web Ofset Tesisleri: Ankara.
- KARASAR, N. (1998). *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (8.bs). Nobel Yayın Dağıtım: Ankara.
- KESKİN, Y. (2002). *Türkiye’de II. Meşrutiyetten Günümüze Kadar Uygulanmış Olan Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarının Analizi ve Karşılaştırılması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- KESKİN, Y. (2008). *Türkiye’de Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarında Değerler Eğitimi: Tarihsel Gelişim, 1998 ve 2004 Programlarının Etkililiğinin Araştırılması*. Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- KESKİN, Y. (2009). “Türkiye’de İlkokul Programlarında Yer Alan Sosyal Bilgiler İçerikli Derslere Ait Öğretim Programlarının Gelişimine Tarihsel Bir Bakış”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(2), 107-130.
- KESKİN, Y. (2011). Cumhuriyet Dönemi Ortaokul Tarih Programlarına Yönelik Bir Analiz: Politik ve İdeolojik Yaklaşımların Programlara Yansımaları [Öz]. 5. *Sosyal Bilimler Eğitimi Kongresi Bildiri Özetleri* içinde (s. 104-105). Gazi Üniversitesi: Ankara.
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB]. (1948). *İlkokul Programı*. Milli Eğitim Basımevi: İstanbul.
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB]. (1962). *İlkokul Programı Taslağı*, İlk Öğretim Genel Müdürlüğü Program Geliştirme Bürosu Yayınları No:1. Ayyıldız Matbaası: Ankara.
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB]. (1969). *İlkokul Programı* (2.bs). Milli Eğitim Basımevi: İstanbul.
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB]. (1998). “İlköğretim Okulu Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı”, *Tebliğler Dergisi*, 2487, 531-568.
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2004). *Sosyal Bilgiler Öğretim Programı*. <http://programlar.meb.gov.tr> adresinden 15 Eylül 2006 tarihinde edinilmiştir.
- NAYLOR, D. T., & DİEM R. A. (1987). *Elementary and Middle School Social Studies*. Random House: New York.

- SAKAOĞLU, N. (1992). *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*. İletişim Yayınları: İstanbul.
- SUH, B. K., & TRAİGER, J. (1999) "Teaching Values Through Elementary Social Studies and Literature Curricula", *Education*, 119 (4), 723-728.
- ŞENSES, A. (2002). *İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersinin Milli Bilincin Oluşmasındaki Önemi (Erzurum İli Oltu İlçesi Orcuk Köyü İlköğretim Okulu Örnek Çalışması)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum
- TAZEBAY, A., ÇELENK, S., TERTEMİZ, N. ve KALAYCI, N. (2000). *İlköğretim Programları ve Gelişmeler*. Nobel Yayın Dağıtım: Ankara.
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization [UNESCO]. (1998). *Learning to Live Together in Peace and Harmony*. UNESCO Principal Regional Office for Asia and the Pacific: Bangkok.
- ÜSTEL, F. (2011). *"Makbul Vatandaş"ın Peşinde II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi* (5.bs). İletişim Yayınları: İstanbul.
- VARIŞ, F. (1997). *Eğitimde Program Geliştirme "Teori ve Teknikler"* (7.bs). Alkım Kitapçılık Yayıncılık: Ankara.
- YILDIRIM, A. ve ŞİMŞEK, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (8.bs). Seçkin Yayıncılık: Ankara.
- YILMAZ, H. (2007). Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Ünite Konuşlarının Barış Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi. R. Kaymakcan, S. Kenan, H. Hökeleli, Ş. Arslan ve M. Zengin (Ed.) *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu* içinde (s. 697-714). DEM Yayınları: İstanbul.